

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาบทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้เครือข่ายครู : ศึกษากรณีกระบวนการเรียนรู้
เวทีคนหนองบัวในเว็บบล็อก gotoknow.org อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ผู้วิจัยอาศัยการ
ทบทวนวรรณกรรม แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการวางกรอบ
แนวคิด ในการช่วยให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ และเพื่อทำการศึกษาระบบการเรียนรู้
ออนไลน์ของเครือข่ายครู จากกรณีศึกษากระบวนการเรียนรู้เวทีคนหนองบัวในเว็บบล็อก
gotoknow.org ซึ่งประกอบด้วย

1. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ
3. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดในการศึกษา

แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้เลือกใช้คำว่า “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” นี้ มีคำสำคัญคำว่า
“การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้ชุมชน” ซึ่งคำทั้งสองคำนี้ทวีความสำคัญในตัวเองเพิ่มมากขึ้น
ตามลำดับพัฒนาการของสังคม ทั้งในแง่ของการหยิบยืมไปใช้ในงานการศึกษาสาขาต่าง ๆ จากแต่
เดิมที่จำกัดบทบาทส่วนใหญ่ของตัวเองอยู่ในแวดวงของจิตวิทยาและการศึกษา และในแง่ของ
ตัวคำศัพท์ก็มีความหมายหรือสื่อความหมายเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากตัวคำศัพท์ได้บรรจุ
เอาความหมายที่เป็นไปได้หลายหลากเอาไว้และเมื่อใช้ประกอบกับคำอื่นยังสามารถตีความได้
หลาย ๆ ทาง

คำว่า “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ในบางบริบท คำทั้งสองคำนี้ถูกใช้ในฐานะ
ของคำที่มีความหมายแตกต่างกัน และในบางบริบทคำทั้งสองคำนี้ก็ถูกใช้แทนกันในฐานะของคำที่
สื่อความหมายอย่างเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมในยุคศตวรรษที่ 21 คำทั้งสอง
คำได้ถูกนำไปใช้ในการอธิบายหรือความหมายในเรื่องที่สลับซับซ้อนมากขึ้น ฉะนั้น ไม่ว่าจะภาคของ

ชุมชนหรือสังคมเองก็ตาม จึงมีอาจจะเลยที่ ต้องจะมองการเรียนรู้ของวันนี้ ด้วยทัศนะใหม่ ๆ หรือเรียกว่าเป็น “กระบวนทัศน์ใหม่” ในการเรียนรู้ ที่มนุษย์เราพึงมีต่อชีวิตและโลกนั่นเอง

นิยามความหมาย

นักการศึกษา ได้ให้ความหมายของคำว่า “การรับรู้” (perception) ว่าหมายถึง สภาวะของการรับรู้จากการสัมผัสและสัมพันธ์ต่าง ๆ รวมถึงวิธีการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ส่วนคำว่า “การเรียนรู้” (learning) หมายถึง การปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิด และพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ ซึ่งควรเป็นการปรับเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น (ทิสนา แชมมณี, 2545 อ้างอิงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร, ทรงพล เจตนาวณิชย์ และสิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร, 2548, หน้า 4) “การเรียนรู้” ในที่นี้จะมีขอบเขตครอบคลุมความหมาย 2 ประการ คือ การเรียนรู้ในความหมายของ “กระบวนการเรียนรู้” (learning process) ซึ่งหมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้ในความหมายของ “ผลการเรียนรู้” (learning outcome) ซึ่งได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสาระต่าง ๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึกรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ (ทิสนา แชมมณี และคณะ, 2545 อ้างอิงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2548, หน้า 4)

ส่วน นักจิตวิทยา ได้ให้ความหมายคำว่า “การเรียนรู้” (learning) ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์ที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัด รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงปริมาณความรู้ของบุคคล (สุรางค์ ใคว์ตระกูล, 2544 อ้างอิงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2548, หน้า 5) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลที่เกิดจากการเรียนรู้จะมีลักษณะสำคัญ คือ (1) พฤติกรรมที่เปลี่ยนไปจะต้องเปลี่ยนไปอย่างค่อนข้างถาวร จึงจะถือว่าเกิดการเรียนรู้ขึ้น หากเป็นการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวยังไม่ถือว่าเป็นการเรียนรู้ (2) พฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจะต้องเกิดจากการฝึกฝนหรือเคยมีประสบการณ์นั้น ๆ มาก่อน (โบเวอร์ และอัลการ์ด, 1987 อ้างอิงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร, 2548, หน้า 5) ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านการกระทำ การรับรู้ การหยั่งเห็น แรงจูงใจ ฯลฯ เพียงอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างในเวลาเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นทั้งในด้านบวกและด้านลบ และในการเรียนรู้ก็ไม่จำเป็นต้องเกิดความเจริญก้าวหน้าเสมอไป

นักจิตวิทยามองว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่จิตใจมีปฏิริยาต่อสิ่งเร้าภายนอก เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเฉพาะของแต่ละบุคคล และเฉพาะเรื่อง โดยบุคคลจะต้องกระทำต่อวัตถุ และปรากฏการณ์ในสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้อาจอยู่ในรูปของเจตคติ ความเชื่อ ข้อเท็จจริง หลักการ

กฎ การแก้ปัญหา และทักษะปฏิบัติการ การเรียนรู้ในบางเรื่องบุคคลอาจเรียนรู้ได้เร็ว บางเรื่องอาจเรียนรู้ได้ช้า ต้องใช้เวลาและประสบการณ์

อย่างไรก็ดี นอกจากการนิยามให้ความหมายคำว่า “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ดังกล่าวแล้ว ยังมีการให้ความหมายจากบุคคลหรือองค์กรอื่น ๆ ที่ปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ไว้มากมาย ซึ่งในบรรดาความหมายเหล่านี้ มีทั้งความหมายที่ใกล้เคียงกันและแตกต่างกันตามมุมมองหรือจุดเน้นของแต่ละคนแต่ละองค์กร จึงขอยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขปเพื่อช่วยให้เข้าใจ “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ในแง่มุมหรือมิติต่าง ๆ มากขึ้น

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ให้ความหมาย “การเรียนรู้” ว่าเป็นกระบวนการรับรู้ข่าวสาร ข้อมูล และประสบการณ์อันนำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริง และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ เน้นกระบวนการพัฒนาของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ ความเข้าใจ และการปรับเปลี่ยนทางความคิดและพฤติกรรม และกล่าวถึง “กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์” ว่าเป็นกระบวนการต่อเนื่อง “ตลอดชีวิต” โดยเน้นที่ผู้เรียนเป็นผู้รู้จักคิด พิจารณา และแสวงหาความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง

ห้องสมุดการศึกษานอกโรงเรียนออนไลน์ (ศนอ.) (2554) ให้นิยามความหมาย “การเรียนรู้” ว่าหมายถึง กระบวนการที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล เกี่ยวเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่างที่ค่อนข้างถาวรซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้ ยังคงเกิดขึ้นอยู่แม้ภายหลังจบการศึกษาแล้วก็ตามและเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต

พรพิไล เลิศวิชา (2541 อ้างอิงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2548, หน้า 6) นักวิจัยอาวุโสแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2546 และ ที่ปรึกษาสถาบันวิทยาการการเรียนรู้ สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน) ได้ให้ความหมาย “กระบวนการเรียนรู้” ว่าเป็นกระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกกระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยกระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้

สมพันธ์ เตชะอธิก (2547) มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในบทความเรื่อง “ส่องซอด: กระบวนการเรียนรู้เพื่อเป็นสุข” ให้ความหมาย “กระบวนการเรียนรู้” ว่าเป็นการแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบ ขั้นตอนนับตั้งแต่การได้รับข้อมูล การจำแนกข้อมูล การสรุปองค์ความรู้ การจัดการความรู้

ด้วยการปฏิบัติจริง ให้กับผู้อื่น องค์กรอื่น ๆ และการสรุปทเรียน จนนำไปสู่การจัดระบบเป็นชุดความรู้ในภาพรวม

คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน (2531) ให้ความหมาย “กระบวนการเรียนรู้” ว่าเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง (learning by doing) ของคนในชุมชน ทั้งในการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิต หรือเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ หรือสภาพความเป็นอยู่ โดยผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นวิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข และลงมือปฏิบัติ รวมทั้งนำกลับมาทบทวนสรุปเป็นบทเรียน เพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้นต่อไป ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนี้จะช่วยยกระดับสติปัญญา ช่วยแก้ไขปัญหา และช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม คำว่า “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ยังถูกนำไปใช้ในการอธิบาย คำจำกัดความที่ว่าด้วยเรื่องของการศึกษา อาทิ

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ในมาตรา 4 ได้กำหนดนิยามความหมาย คำว่า “การศึกษา” ว่าหมายถึง กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอด ความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้ และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

ในมิติที่หมายถึง “การเรียนรู้” โดยพบว่า คนเราสามารถเรียนรู้จากนอกรั้วโรงเรียนหรือสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เช่น การแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน การทำงาน สื่อสารธารณะ บุคคลอื่น สถานที่ ประเพณี หรือแม้แต่ธรรมชาติแวดล้อมรอบ ๆ ตัวได้มากกว่าการเรียนรู้ในห้องเรียน เพราะเป็นสิ่งที่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงของชีวิตเป็นความรู้หรือทักษะที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตและสอนให้คนคิดเป็นและได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ โดยไม่จำกัดสถานที่ เพศและวัย

นอกจากนี้ คำว่า “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ยังถูกนำไปใช้ประกอบกับคำอื่น ๆ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนองค์การแห่งการเรียนรู้ สังคมแห่งการเรียนรู้ นวัตกรรมการเรียนรู้ ฯลฯ ซึ่งเป็นการอธิบายความหมายที่ลงลึกไปในรายละเอียดมากขึ้นซึ่งพอจะประมวลความหมายเพื่อเป็นตัวอย่างโดยสังเขปได้ดังนี้

“กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” เดวิท แมทิวส์ (David Mathews) ประธานมูลนิธิเคตเตอริง (Kettering Foundation) ผู้เขียน Elements of Strong Society and Healthy Public Life (1996) อ้างอิงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2548, หน้า 9) กล่าวว่า “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” หมายถึง สิ่งที่เราเรียนรู้จากและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น อาทิ อะไรคือสิ่งที่มีคุณค่าต่อเราใน

ฐานะที่เป็นชุมชน อะไรคือผลประโยชน์ร่วมของเรา ในฐานะที่เราเป็นชุมชนเรามีเป้าหมายตรงกันหรือไม่ และอะไรคือสิ่งที่เรา (ชุมชน) คิด เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น กระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะ ทำให้เรารู้ในสิ่งที่เราต้องการรู้ ซึ่งไม่อาจรู้โดยลำพัง กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจึงเป็นการเปิดให้ประชาชนกำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน

ในทัศนะของแมทิวส์ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของ “การพัฒนาชุมชน” การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของ “การพัฒนาชุมชน” ในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็น “เจ้าของ” ชุมชน การสร้างความเป็นชุมชน (sense of community) จึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เขาเชื่อว่า การเรียนรู้ของชุมชนแยกไม่ขาดจากการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ ฉะนั้น ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี หรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง คือ “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” นั่นเอง

คำว่า “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” นี้บางครั้งมีการนำไปสื่อความหมายถึง “ชุมชนนักปฏิบัติการ” (Community of Practice-CoP) ซึ่ง ศาสตราจารย์ นพ. วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) ได้อธิบายไว้ว่า “ชุมชนนักปฏิบัติการ” คือ เครื่องมือเชื่อมโยง (connect) คน โดยเป็นการรวมตัวกันของผู้ที่สนใจปัญหาเดียวกัน หรือผู้ปฏิบัติงานคล้าย ๆ กัน หรือต้องใช้ความรู้ลักษณะคล้ายคลึงกัน มาแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์และวิธีการทำงาน (knowledge sharing) อย่างสม่ำเสมอ เพื่อช่วยสร้างขีดความสามารถในการปฏิบัติงานแก่สมาชิก ฉะนั้นการนำ “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” และ “ชุมชนนักปฏิบัติการ” ไปใช้จึงต้องพิจารณาบริบทรอบข้างด้วย

“องค์กรแห่งการเรียนรู้” ปีเตอร์ เซ็งเก้ (Peter Senge) ผู้อำนวยการของ Center for Organizational Learning แห่ง MIT, Sloan School of Management และผู้เขียน The Fifth Discipline : The Art and Practice Organization (1990, อ้างอิงใน ปารีชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2548, หน้า 10) กล่าวว่า “องค์กรแห่งการเรียนรู้” หรือ Learning Organization คือ สถานที่ซึ่งทุกคนสามารถขยายศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง สามารถสร้างผลงานตามที่ตั้งเป้าหมายไว้เป็นที่ซึ่งเกิดรูปแบบการคิดใหม่ ๆ มากมาย ซึ่งแต่ละคนมีอิสระที่จะสร้างแรงบันดาลใจ และเป็นທີ່ซึ่งทุกคนต่างเรียนรู้วิธีการเรียนรู้ร่วมกัน ส่วน ศ.นพ. วิจารณ์ พานิช ในบทความเรื่อง “องค์กรแห่งการเรียนรู้และการจัดการความรู้” กล่าวว่า “องค์กรแห่งการเรียนรู้” เป็นองค์กรที่ผลิตผลงานไปพร้อม ๆ กับการเรียนรู้ สังสมความรู้และสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการทำงาน พัฒนาวิธีการทำงาน และระบบงานขององค์กรไปพร้อม ๆ กัน

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดฉบับวิจัย
วันที่ 13 พ.ย. 2555
เลขทะเบียน.....249762.....
เลขเรียกหนังสือ.....

“สังคมแห่งการเรียนรู้” หรือ Learning Society คำ ๆ นี้มีผู้ให้ความหมายไว้หลายท่าน ที่สำคัญ อาทิ ดร. รุ่ง แก้วแดง (2554) เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ กล่าวว่า “สังคมแห่งการเรียนรู้” คือ คนในสังคมมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ส่วน พงษ์ไพบูลย์ อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวว่า การช่วยทำให้ทุกส่วนของสังคมเป็นได้ทั้งผู้ให้และผู้รับความรู้ สังคมก็จะเป็น “สังคมแห่งการเรียนรู้” และ ธวัช หมัดเต๊ะ สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) กล่าวว่า “สังคมแห่งการเรียนรู้” คือ สังคมที่อุดมไปด้วยความรู้ที่ล้วนสร้างขึ้นเอง เพื่อไว้ใช้เองอย่างไม่ขาดสาย

“นวัตกรรมการเรียนรู้” ประพนธ์ ผาสุกยี่ต สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) (2554) ในบทความเรื่อง “นวัตกรรมการเรียนรู้สู่การศึกษาที่แท้” กล่าวว่า “นวัตกรรมการเรียนรู้” จะเกิดขึ้นได้จำเป็นต้องอาศัย “วิถีคิด” ที่นอกกรอบเดิมที่เคยชิน เรียกว่าจะต้องปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ที่มีอยู่เดิมเกี่ยวกับการเรียนรู้ใหม่ ๆ จากเดิมที่เข้าใจว่า การเรียนรู้คือการศึกษาเพียงเพื่อให้ได้รู้ มาเป็นการเรียนรู้ที่นำมาใช้พัฒนางาน พัฒนาชีวิต ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้แบบนี้ จึงเป็นความรู้ชนิดที่แนบแน่นอยู่กับงาน เกี่ยวพันอยู่กับปัญหา

จากคำอธิบายดังกล่าวจะเห็นว่า คำว่า “การเรียนรู้” (learning) มีความหมายสองนัย คือ นัยที่หนึ่ง การเรียนรู้ในฐานะที่เป็นเนื้อหา หมายถึง ตัวของความรู้ ความคิดที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล นัยที่สอง การเรียนรู้ในฐานะที่เป็นวิธีการ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้หรือได้มาซึ่งความรู้ ส่วนคำว่า “กระบวนการเรียนรู้” (learning process) นั้น นัยที่หนึ่ง จึงเป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดความรู้และความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ส่วนอีกนัยหนึ่ง เป็นแบบแผนหรือขบวนการความคิดของบุคคลที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลอีกอย่างหนึ่ง ในนัยนี้กล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่กระบวนการระบบคิดของบุคคลนั่นเอง

ดังนั้น ไม่ว่าจะบุคคลจะเกิด “การเรียนรู้” หรือ “กระบวนการเรียนรู้” ก็ตามสิ่งที่จะต้องเกิดควบคู่ไปด้วยเสมอก็คือ ส่วนที่เป็นสาระหรือความรู้ความเข้าใจ และส่วนที่เป็นกระบวนการหรือวิธีการที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้หรือได้มาซึ่งความรู้

ส่วนผลของการเรียนรู้ จะทำให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงภายนอก ได้แก่ พฤติกรรม ทักษะ ความชำนาญ ฯลฯ ส่วนการเปลี่ยนแปลงภายใน ได้แก่ ปริมาณความรู้ ขบวนการความคิด จิตสำนึก ทศนคติ ค่านิยม ฯลฯ ซึ่งหากพิจารณาในระดับขั้นของการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมจะเริ่มจากการเรียนรู้แล้วทำตามสิ่งที่ส่งผ่านหรือถ่ายทอดมา (transmission) การเลือกนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับ

บริบทของตน (transaction) จนถึงการเรียนรู้แล้วเกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบความคิดและพฤติกรรมอย่างสิ้นเชิง (transformation)

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของสังคมที่ซับซ้อน (complexity) ในยุคศตวรรษที่ 21 ซึ่งต้องการคำอธิบายมากกว่าการระบุสาเหตุ ผล พบว่าการให้คำจำกัดความ คำว่า “การเรียนรู้” นี้มีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้นตามสภาพของสังคมที่นำไปใช้ ในแง่นี้ การเรียนรู้จึงไม่เพียงแต่สาเหตุหนึ่งสาเหตุใดที่ก่อให้เกิดผลที่ได้เท่านั้น แต่การเรียนรู้เป็นกระบวนการ (process) ที่มีวิวัฒนาการ (evolutionary) ในตัวเอง หากเชื่อว่า ชีวิตจะเรียนรู้และวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลา ความคิดและพฤติกรรมที่เกิดขึ้นภายหลังการเรียนรู้ก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้หากว่าเงื่อนไขหลักมีการเปลี่ยนแปลง (the core conditions change) ดังคำที่กล่าวว่า “something that is false today may be true tomorrow as the underlying foundations change.” อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะการให้คำจำกัดความของคำว่า “การเรียนรู้” ในวันพรุ่งนี้จะเป็นอย่างไร นั้นไม่สำคัญเท่ากับ สิ่งที่เราได้เรียนรู้คืออะไร และเราสามารถนำสิ่งได้เรียนรู้ไปใช้สร้างสรรค์ชีวิตและสังคมมากน้อยเพียงใด

ความหมายของคำที่เกี่ยวข้อง

ในการสังเคราะห์นิยามความหมายคำว่า “การเรียนรู้” (learning) และ “กระบวนการเรียนรู้” (learning process) นั้น มีคำที่มักถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็น “ผล” (outcome) ของการเรียนรู้ นั่นคือ ตัวสาระความรู้ (knowledge) และวิธีการเรียนรู้หรือได้มาซึ่งความรู้ ดังนั้น ขอยกคำอธิบายมาเป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับ “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ดังที่กล่าวมาแล้วมากขึ้น

ความรู้ คำว่า “ความรู้” (Knowledge) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายคำว่า “ความรู้” ว่าหมายถึง สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า หรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติทักษะ ความเข้าใจหรือสารสนเทศที่ได้รับมาจากประสบการณ์ สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยิน ได้ฟัง การคิด หรือการปฏิบัติองค์วิชาในแต่ละสาขา เช่น ความรู้เรื่องเมืองไทย ความรู้เรื่องสุขภาพ

ในเรื่อง “ความรู้” นี้ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) กล่าวว่า เป็นการยากมากที่จะให้นิยามคำว่า “ความรู้” ด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ยิ่งความหมายที่ใช้ในศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ คำว่า “ความรู้” ยังมีความหมายหลายนัยและหลายมิติ เช่น ความรู้ คือ สิ่งที่มีแนวโน้มไปใช้จะไม่หมดหรือสึกหรอแต่จะยิ่งงอกเงยหรืองอกงามมากขึ้น, ความรู้คือสารสนเทศที่นำไปสู่การปฏิบัติ, ความรู้เป็นสิ่งที่คาดเดาไม่ได้, ความรู้เกิดขึ้น ณ จุดที่ต้องการใช้ความรู้นั้น, ความรู้เป็นสิ่งที่ขึ้นกับบริบทและกระตุ้นให้เกิดขึ้นโดยความต้องการ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เพื่อความเข้าใจในความหมายของคำว่า “ความรู้” ให้ลึกซึ้งขึ้น ศาสตราจารย์ นพ.วิจารณ์ พานิช เสนอให้พิจารณาความรู้ใน 4 ระดับ คือ (1) know-what เป็นความรู้เชิงทฤษฎีล้วน ๆ เมื่อนำความรู้เหล่านี้ไปใช้งาน ก็จะได้ผลบ้างไม่ได้ผลบ้าง (2) know-how เป็นความรู้ที่มีทั้งเชิงทฤษฎีและรู้จักปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือบริบทด้วย (3) know-why เป็นความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผลได้ ว่าทำไมความรู้นั้น ๆ จึงใช้ได้ผลในบริบทหนึ่ง แต่ใช้ไม่ได้ผลในอีกบริบทหนึ่ง และ (4) care-why เป็นความรู้ในระดับคุณค่า ความเชื่อ ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อนมาจากภายในจิตใจ ให้ต้องกระทำสิ่งนั้น ๆ เมื่อเผชิญสถานการณ์

วิรัตน์ คำศรีจันทร์ (2553, หน้า 5) ได้กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้ว่าในเรื่องศาสตร์ทั้งหลายที่ว่า ด้วยการศึกษาเรียนรู้นั้น หากคิดไปตามการรับรู้เป็นเรื่องๆ ทั่วโลกและทั่วพรมแดนของรู้นั้น ก็จะมากมายมหาศาลจนไม่สามารถสำรวจตรวจตราได้อย่างเป็นระบบ ที่สุดก็จะดูเหมือนล้นเกิน จนไม่สามารถเข้าถึงแก่นและเรียนรู้ให้ทะลุได้ ดังนั้นจึงควรพัฒนากล่องขึ้นเพื่อเป็นฐานการคิด 3 กล่อง และเพื่อจัดระบบคิดไว้เกาะติดข้อมูลความรู้ใน 3 พรมแดน ซึ่งจะสามารถครอบคลุมได้หมด จากนั้น จึงค่อยวางกรอบพิจารณาดหั่น ชับซ้อนไปตามขอบเขตทฤษฎีและความรู้ทั้งหมดที่เข้าถึงได้ และพรมแดนแห่งศาสตร์และความรู้ 3 พรมแดน เพื่อครอบคลุมวิทยาการด้านการศึกษาศึกษา เรียนรู้และการบริหารจัดการความรู้ทั้งหมดไว้ได้ดังนี้

1. ศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยความรู้ (Science of Knowledge)
2. ศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยการทำให้รู้ หรือการสอน การถ่ายทอด (Science of Teaching)
3. ศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยการรู้และการเรียนรู้ (Science of Knowledge)

ศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยความรู้ ประกอบไปด้วยแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความรู้ หรือ Science of Knowledge ธรรมชาติของความรู้ ผู้รู้ ซึ่งในพรมแดนดังกล่าวนี้ก็ควรจัดหมวดหมู่ จำแนกเป็นเชิงชั้นให้ได้ 5 ระดับ ที่เชื่อมโยงกันทั้งในแนวระนาบและในแนวตั้ง คือ ระดับอภิปราย ซึ่งจะเป็นความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิดว่าด้วยความเป็นจริงสูงสุดของแต่ละสาขา แต่ละสังคม ระดับปรัชญา ซึ่งจะเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นด้วยวิธีการทางเหตุผลและตรรกศาสตร์ ระดับความรู้ โดยวิธีการวิทยาศาสตร์แขนงต่างๆ ระดับประสบการณ์และปรากฏการณ์เชิงสัมผัสซึ่งต้องอาศัยการตีความและให้ความหมายของมนุษย์ และระดับตื่นรู้จากภายในหรือระดับที่จะต้องพัฒนาความละเอียดอ่อนภายในจิตใจของมนุษย์ เพื่อมีความสามารถหยั่งความเป็นใจเราของความเป็นชีวิตในความรู้ ทดแทนและเติมเต็มเครื่องจักรดวงวัดและประเมินทางวัตถุภายนอกที่เข้าไม่ถึง

ศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยการสอน การถ่ายทอดประกอบไปด้วยแนวคิด ทฤษฎี เทคนิค และระบบปฏิบัติการในการสอน การถ่ายทอด การจัดสถานการณ์ เพื่อให้ประสบการณ์ ความรู้ และระบบภูมิปัญญา เกิดการแลกเปลี่ยน ถ่ายเท ส่งต่อ สืบทอด ซึ่งต้องอาศัย Science of Teaching เป็นฐานในการสร้างความรู้และชี้นำการปฏิบัติจากหลายสาขา ที่สำคัญคือ จิตวิทยา การสอน จิตวิทยาการศึกษา จิตวิทยาการบริหารจัดการปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสอนและการทำให้ประสบการณ์จากแหล่งต่างๆ เกิดการถ่ายเทและแลกเปลี่ยนกันได้ รวมไปถึงจนถึงผู้สอน ผู้ประกาศ ผู้แสดงความรู้ วิทยาการและเทคโนโลยีที่เป็นเครื่องขยายขีดความสามารถทางการปฏิบัติทางการสอนตลอดจนการวิจัย ประเมิน วางแผน และการบริหารจัดการเพื่อบรรลุจุดหมายทางการสอน

ศาสตร์และศิลป์ที่ว่าด้วยการรู้และการเรียนรู้ Science of Knowledge ประกอบไปด้วยแนวคิด ทฤษฎี เทคนิค วิธีการ เกี่ยวกับการเรียนรู้ การจัดกระบวนการเรียนรู้ จิตวิทยาและศาสตร์เกี่ยวกับพฤติกรรมและการปฏิบัติทางการเรียนรู้ มิติการเรียนรู้ ระดับการเรียนรู้ ผลแสดงภาวะการเรียนรู้ หน่วยปฏิบัติการทางการเรียนรู้ ระบบการศึกษาเรียนรู้ระดับต่างๆ รวมไปถึงจนถึงวิทยาการและเทคโนโลยีในการพัฒนาการเรียนรู้

ทั้งสามพรมแดนดังกล่าวนี้ จัดว่าเป็นสาระสำคัญของศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษา การจัดการความรู้ และการพัฒนาการศึกษาเรียนรู้ ซึ่งไม่ว่าผสมผสานและเชื่อมโยงอยู่ในสาขาวิชาการใด ๆ ในทุกแขนง รวมไปถึงจนถึงในหน่วยทางสังคมขนาดเล็กและนอกภาคที่เป็นทางการดังเช่น ครอบครัว และการรวมตัวกันเป็นกลุ่มด้วยความสนใจ ดังกล่าวที่ว่า พ่อแม่ เพื่อนมนุษย์ และผู้คนเป็นครู ผู้เรียน และนักการศึกษา ที่มีความสำคัญต่อการจัดการศึกษาเรียนรู้ และการจัดการความรู้ที่สำคัญสำหรับทุกคนด้วยนั้น เราก็จะสามารถประมวลความรู้และระบบคิดที่เกี่ยวข้องให้เป็นหมวดหมู่ เชื่อมโยงเข้าสู่พรมแดนแห่งศาสตร์ทั้งมวลด้านการศึกษานี้ได้

ระดับและการพัฒนาการเรียนรู้

Marquardt (1996 อ้างอิงใน สุจิตรา ธนันทน์, 2548, หน้า 29-33) ได้จำแนกการเรียนรู้ ออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ การเรียนรู้ระดับบุคคล ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความรู้ คุณค่าที่ได้รับจากการศึกษาด้วยตนเอง การเรียนการสอนโดยการใช้เทคโนโลยี และการสำรวจ การเรียนรู้ระดับกลุ่ม เป็นการเพิ่มพูนทักษะ และขีดความสามารถที่จะต้องใช้ภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม การเรียนรู้ระดับองค์กร เป็นการเพิ่มพูนความรู้และประสิทธิภาพ ตลอดจนความสามารถในการผลิตองค์การในการปรับปรุงการให้บริการอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

การเรียนรู้ระดับบุคคล (Individual Learning) การเรียนรู้ระดับบุคคลมีความสำคัญ และเป็นขั้นตอนแรกทีบุคคลจะต้องมีการพัฒนาตนเองก่อนเป็นลำดับแรก การเรียนรู้วิธีการเรียนรู้

(Learning How to Learn) เป็นทักษะที่สำคัญ และจำเป็นในการเรียนรู้ โดยประกอบด้วย 3 องค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

1. ความต้องการของผู้เรียน (Learner Needs) คือ สิ่งที่ผู้เรียนต้องการ และสามารถนำไปใช้เพื่อความสำเร็จของการเรียนรู้
2. รูปแบบการเรียนรู้ (Learning Styles) คือ ลักษณะของแต่ละบุคคลที่ชอบและมีวิธีการแก้ปัญหาแตกต่างกันไป
3. การฝึกอบรม (Training) คือ การจัดกิจกรรมการสอน การฝึกอบรมให้เหมาะสมกับผู้เรียน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถของบุคคลในการเรียนรู้

การเรียนรู้ระดับกลุ่ม (Group Learning) การเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม มีปัจจัยที่สำคัญได้แก่ ความพึงพอใจในทีม ซึ่งสามารถสร้างได้ด้วยการเปิดกว้างทางความคิดในมุมมอง แนวคิด สร้างคุณค่าของทีมให้เหนือกว่าคุณค่าของบุคคล และสร้างทีมให้เป็นที่ผสมผสานของสมาชิกองค์การ ควรส่งเสริมให้มีการพูดคุยถกเถียงซักถามกันอย่างกว้างขวางเปิดโอกาสให้คนใส่ความคิดเห็นของเขาลงไปในพื้นที่ เป้าหมาย และกระบวนการทำงานขององค์การ เปิดโอกาสให้พนักงานได้ร่วมกิจกรรมเป็นทีม

การเรียนรู้ระดับองค์กร (Organization Learning) การจัดการเรียนรู้ระดับองค์กร เป็นการจัดให้สมาชิกในองค์การได้เรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกในองค์การ การทำงานร่วมกัน เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีต หรือจากความผิดพลาดในการทำงานทำให้มีความเข้าใจ มีการแข่งขัน ซึ่งจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในระดับองค์กร และสามารถขยายไปสู่การเรียนรู้และการทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่ายได้

สำหรับ ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533, หน้า 33) ได้แบ่งระดับการเรียนรู้ในชุมชนในประเทศไทยออกเป็น 2 ระดับ คือ

ระดับปัจเจกชน หมายถึง การให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อให้รอบรู้และทักษะในการใช้เหตุผลตัดสินใจในการดำรงชีวิต การมีความเชื่อและค่านิยมที่ยึดถือความเป็นไทย และการประหยัดเป็นพื้นฐาน ซึ่งรวมถึงการพัฒนาจิตสำนึกและกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนและนอกชุมชน และในขณะเดียวกันก็สามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้อย่างสอดคล้องกับวัฒนธรรม และศักยภาพทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและการบริหารของชุมชน

ระดับกลุ่ม หมายถึง การกำหนดเงื่อนไขและเปิดโอกาสทางการเมืองการบริหารให้คนในชนบทสามารถรวมกลุ่มและพัฒนาอำนาจต่อรองของชุมชน เพื่อให้สามารถต้านทานการเอาเปรียบ

จากพลังภายนอกได้สามารถที่จะใช้ปรับปรุงตัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากร และภาวะแวดล้อม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

สรุปว่าแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ชุมชนนั้นจะต้องดำเนินการทั้งระดับปัจเจก และระดับกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และนอกจากนี้แล้วกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเองก็ยิ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

สังคมไทยในอดีตซึ่งส่วนใหญ่เป็นสังคมเกษตรกรรมนั้น ความเป็นชุมชนที่จะสื่อความหมายให้นึกถึงชุมชนหมู่บ้านและความเป็นสังคมท้องถิ่นชนบท ทว่า ปัจจุบัน ความเป็นชุมชนจะประกอบไปด้วยการรวมตัวกันในหลายลักษณะ ทั้งจากการตั้งถิ่นฐานร่วมกันบนพื้นที่ทางกายภาพการรวมตัวกันเป็นกลุ่มและมีการจัดการความเป็นส่วนรวมร่วมกัน รวมไปถึงความเป็นชุมชนที่เกิดจากการเชื่อมโยงกันผ่านการมีความร่วมกันในลักษณะต่าง ๆ เช่น แหล่งประกอบอาชีพ การงาน ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร การบริโภค และความมีจิตภาพต่อสิ่งต่าง ๆ ร่วมกัน ตลอดจนพัฒนาการมีความสนใจและการมุ่งบรรลุจุดหมายในการร่วมสร้างความเป็นส่วนรวมที่ต้องการร่วมกันในเงื่อนไขแวดล้อมอันหลากหลาย เพื่อแสวงหารูปแบบการอยู่ร่วมกันด้วยความสุขของมนุษย์ (เสรี พงศ์พิศ, 2536; ประเวศ วะสี, 2553, หน้า 33) ชุมชนในพื้นที่การอยู่อาศัยตามพื้นดินต่าง ๆ นั้นจัดว่าเป็นชุมชนในเชิงพื้นที่ ส่วนชุมชนที่เชื่อมโยงกันทางสื่อออนไลน์จัดว่าเป็นชุมชน ทางจิตภาพที่เชื่อมโยงกันด้วยความรู้ข่าวสารซึ่งอาจจะอยู่ต่างพื้นที่ ต่างสังคมสภาพแวดล้อมในขอบเขตทั่วโลก

กระบวนการเรียนรู้ที่บูรณาการกับมิติชุมชนและภาคประชาชนด้วยนั้น ทางด้าน การศึกษากับการพัฒนาที่ต้องมักใช้ความรู้แนวการทำความเข้าใจด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษา ผู้ใหญ่และการศึกษาที่หลากหลายวัตถุประสงค์สำหรับกลุ่มประชากรทุกกลุ่มอายุ ซึ่งตัวแบบในการจัดการศึกษาและการพัฒนาการเรียนรู้สำหรับทาสผู้ถูกกดขี่เอาเปรียบแรงงานของ เปาโลแฟร์ และคณะ (1970 อ้างอิงใน วิรัตน์ คำศรีจันทร์, 2554) เมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มักจะได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอ เปาโลแฟร์ และคณะ ได้ค้นพบว่าการให้การศึกษาเรียนรู้แก่ผู้ไร้โอกาส ทำให้เข้าสามารถพึ่งตนเองและสามารถต่อรองกับผู้อื่นได้อย่างสมเหตุสมผลด้วยตนเองมากขึ้น ก่อให้เกิดแนวการจัดการศึกษาและการพัฒนาการเรียนรู้ที่ยึดหยุ่นไปกับประชาชน รวมทั้งเป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้สร้างพลังให้กับปัจเจกและสร้างความเข้มแข็งในการรวมตัวเพื่อจัดการความจำเป็นต่าง ๆ ด้วยตนเองของประชาชนและชุมชน ซึ่งแนวทางดังกล่าวนี้ ได้นำเอาไปเป็นพื้นฐานในการจัดกระบวนการทางการศึกษาและการพัฒนาการเรียนรู้ สอดแทรกเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการ

ดำเนินงานหลายด้าน ทั้งทางด้านส่งเสริมการเกษตร การพัฒนาชุมชน การพัฒนาสุขภาพและ สาธารณะสุขชุมชน การให้สุศึกษาตลอดจนการพัฒนาการเรียนรู้และการจัดกระบวนการศึกษา ในวิถีชีวิตชุมชนและการศึกษาที่บูรณาการอยู่ในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ดังตัวอย่างการออกแบบ กระบวนการเวทีและพัฒนาระเบียบวิธีวิจัย CB-PAR ทางสุขภาพระดับปฐมภูมิในชุมชนของฮิลล์ และคณะซึ่งดำเนินการในประเทศแคนาดาและได้รายงานไว้อีกในปี 2007 (Hills M, Mulette J, Carroll, S., 2007, หน้า 128 อ้างอิงใน วาริตน์ คำศรีจันทร์, 2554)

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะมีบทบาทสำคัญต่อการกล่อมเกลาคือความเป็นสมาชิก ของชุมชนให้สามารถสร้างอัตลักษณ์ของตนเองให้มีความสมดุลระหว่างความจำเพาะตนและ การสะท้อนความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน หล่อหลอมให้ปัจเจกสามารถพัฒนาบทบาทหน้าที่และ สถานะต่าง ๆ ทางสังคม เช่น การเข้าถึงเพศภาวะ การเข้าถึงสถาบันครอบครัวความเป็นพ่อแม่ การเข้าถึงทัศนคติ ค่านิยม ระบบคุณค่าและปทัสถานต่าง ๆ ทางสังคม ตลอดจนกระบวนการ จัดการวิถีการผลิต การสังสมและสืบทอดภูมิปัญญา หล่อหลอมและประดิษฐ์กรอบปฏิบัติ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบความเชื่อ จึงทำให้ความแตกต่างหลากหลายของชุมชนทั้ง ในระดับปัจเจกและระดับกลุ่มสังคมวัฒนธรรม สามารถอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างหลากหลายได้ (ประเวศ วะสี, 2553)

นอกจากกระบวนการเรียนรู้ชุมชนของประชาชนและในชุมชน จะมีความสำคัญต่อ การกล่อมเกล่าและจัดระบบการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ทำให้ชุมชนเป็นองค์กรการจัดการ ความเป็นส่วนรวมอย่างหนึ่งและทำให้ปัจเจก ตลอดจนความเป็นชุมชนทั้งหมดสามารถบรรลุ จุดหมายอันดีงามร่วมกันได้เกินกว่าที่ความแยกส่วนแต่ละคนจะสามารถทำได้แล้ว กระบวน การศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนยังมีบทบาทในการจัดความสัมพันธ์ของชุมชนกับโลก ภายนอก และทำให้ชุมชนกับโลกภายนอกเกิดการแลกเปลี่ยนความแตกต่างหลากหลาย รวมทั้งก่อ เกิดปฏิสัมพันธ์ผ่านการสื่อสารและสร้างการไหลเวียนความคิด ความเข้าใจ ความรู้ ตลอดจนข้อมูล ข่าวสาร ผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น สื่อมวลชน สื่อการพบปะแบบเห็นหน้าและได้พูดคุยกัน การทำมาหากินและทำเศรษฐกิจ ติดต่อกันมาจนถึงกัน เหล่านี้เป็นต้น ความเข้มข้น ความหลากหลาย และความต่อเนื่องของกระบวนการดังกล่าว มีบทบาทสำคัญต่อการทำให้ความเป็นชุมชนเกิดการ แพร่กระจายออกไปสู่โลกภายนอก ขณะเดียวกันก็ทำให้สิ่งต่าง ๆ จากโลกภายนอกไหลเวียนเข้าสู่ ชุมชน กระบวนการเรียนรู้ชุมชนจึงมีความสำคัญต่อภาวะการณ์ดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง การปะทะ สัมผัส และความล่มสลายหรืออาจจะกลมกลืนไปกับโลกภายนอก (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2548, หน้า 11)

กระบวนการเรียนรู้ชุมชนยังมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการก่อให้เกิดการพัฒนาเชิงพฤติกรรม ตลอดจนความสร้างสรรค์วัฒนธรรม และศิลปวัฒนธรรมที่สืบเนื่องกับความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางวิทยาการและเทคโนโลยี ซึ่งก็จะต้องพิจารณาความมีปฏิสัมพันธ์กันของปัจจัยต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ระยะเวลาที่ยาวนานเพียงพอ ลักษณะของกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากเทคโนโลยีที่มีนัยต่อกระบวนการทางสังคมและการไหลเวียนทางความคิด ข้อมูลข่าวสารในรูปแบบต่าง ๆ ความมีประสบการณ์ชีวิต การเกิดเงื่อนไขในการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และเงื่อนไขในการจัดความสัมพันธ์ของปัจเจกกับชุมชนและหน่วยองค์กรต่าง ๆ สื่อออนไลน์ตลอดจนคอมพิวเตอร์ สื่อและเทคโนโลยีการศึกษาเรียนรู้ทั้งแบบสมัยใหม่และแบบดั้งเดิมที่อยู่ในวิถีชีวิตชุมชน จัดว่าเป็นการหลั่งไหลเข้ามาทางวิทยาการและเทคโนโลยี ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนกระบวนการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงหรือละทิ้ง ในแบบแผนที่แตกต่างกันไป

ชุมชนเข้มแข็งนั้นย่อมก่อเกิดจากการรวมตัวของผู้คนในชุมชนเริ่มตั้งแต่การร่วมกันคิด ร่วมกันลงมือทำ ร่วมกันเรียนรู้ลองผิดลองถูกบนฐานของทรัพยากรและภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน นั้นย่อมเป็นรุ่งอรุณแห่งการพัฒนาที่ดีของท้องถิ่น เป็นการเริ่มต้นที่ดีของการร่วมกันป้องกัน การแก้ปัญหา และการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความต่อเนื่อง ยั่งยืนรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็วทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ดังเป็นที่ประจักษ์กันในปัจจุบันการเสริมสร้างให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งขึ้นได้ย่อมเป็นเสมือนดังการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้แก่ชุมชน เมื่อเกิดการขยายวงกว้างย่อมนำไปสู่การเป็นสังคมสุขภาวะและดำรงอยู่ได้อย่างอยู่เย็นเป็นสุข

การส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นนับได้ว่าเป็นเครื่องมือหรือกลไกอันสำคัญในการสร้างชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถให้เกิดการคิดวิเคราะห์ ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวเป็นมิติของการศึกษาชุมชน หรือชุมชนศึกษา (Community Study) การศึกษาชุมชน (Community Education) ที่มุ่งส่งเสริมการเรียนรู้บนฐานความเป็นชุมชน (Community-Based Learning) รวมถึงบทบาทของการเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (วิรัตน์ คำศรีจันทร์, เรืองวิชัย นิลโคตร, กานต์ จันทวงษ์ และณัฐพัชร์ ทองคำ, 2554, หน้า 2) กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องของการปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนในการที่มุ่งมั่นจะแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง และเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการแก้ปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้

การศึกษาและกระบวนการเรียนรู้ นับว่าเป็นกลไกสำคัญในการเสริมสร้างให้ชุมชนสามารถที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่องตลอดการดำเนินชีวิต ภายใต้ความรู้ที่ได้รับ

การสังคมทั้งจากภายนอกและในชุมชนเอง มีการถ่ายทอดรสนุ่มนุ่นเป็นลำดับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีพและเชื่อมโยงกับความรู้ที่มาจากภายนอกชุมชนอย่างกลมกลืน

สรุปว่าการจัดกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่ดีนั้นต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เป็นกระบวนการเรียนรู้ผ่านการทำกิจกรรม (Action Learning) เสริมทักษะพื้นฐานในการเรียนรู้ทางสังคม และการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ (Human skill) เป็นกระบวนการเรียนรู้แนวราบ และบูรณาการก่อเกิดการเข้าใจ และไว้วางใจต่อผู้อื่นและเข้าใจตัวตนใหม่ ๆ ของตนเองที่ร่วมสร้างขึ้นผ่านการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) ความเป็นคนมีจิตอาสาที่เอื้อเพื่อต่อชุมชนและผู้คนรอบข้าง ที่สุดแล้วนำสู่การร่วมสร้างชุมชนท้องถิ่นให้เป็นชุมชนสุขภาวะ กับเข้าถึงและอยู่ร่วมธรรมชาติตามความเป็นจริง ดังคำปรารภของ ประเวศ วะสี (2553, หน้า 33) ได้กล่าวไว้ว่า “การเรียนรู้ที่ดีเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุดของมนุษย์ เป็นหน้าที่ของเราทุกคนที่จะแสวงหาและช่วยให้เพื่อนมนุษย์ได้พบกระบวนการเรียนรู้ที่ดีที่สุด การเรียนรู้ที่ดีที่สุดจะต้องทำให้มนุษย์รู้เห็นและเข้าถึงธรรมชาติตามความเป็นจริง”

ความหมายของชุมชน

ชุมชน (Community) ความเป็นชุมชนนั้นถูกตีความและมีการอธิบายไว้อย่างหลากหลาย บางครั้งความหมายของชุมชนกับสังคมก็คล้ายคลึงกันจนยากที่จะแยกออกกัน คำว่าชุมชนมีความหมายหลากหลายตามแต่นักวิชาการจะนำไปอธิบายในพื้นที่ใด แต่ความหมายโดยทั่วไปแล้วชุมชนคือกลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคมแต่มีขนาดเล็กกว่า และมีความสนใจร่วมที่ประสานกันในวงที่แคบกว่า ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดกัน (สังคมวิทยาเบื้องต้น, 2549) ในยุคปัจจุบันชุมชนอาจเป็นเพียงเป็นหน่วยทางความสัมพันธ์ไม่ใช่หน่วยทางการเมืองหรือกำหนดโดยภาครัฐ ชุมชนจึงไม่มีเส้นเขตแดนที่แน่นอนตายตัว ส่วนหน่วยทางความสัมพันธ์นั้นก็คือ “บางอย่าง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2549, หน้า 33; เกียรติศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2544, หน้า 24-27) ที่ทำให้คนต้องมาร่วมตัวกันและดำเนินชีวิตร่วมกันจนมีการเรียกว่าชุมชน ซึ่งสมาชิกในชุมชนต้องมีความตระหนักในเอกลักษณ์ของชุมชนและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน

สรุปว่าชุมชนในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการรวมกันของกลุ่มคนซึ่งมีลักษณะของเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์กว้างขวางเป็นชุมชนออนไลน์ เครือข่ายแบบไร้พรมแดน และตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือข่าย หรือการอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนและการร่วมกันเขียนความรู้ท้องถิ่น สะสมรวบรวมไว้ในระบบสื่อออนไลน์ เป็นรูปแบบและวิธีการหนึ่งที่สามารถสร้างพลังการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการผสมผสานการจัดการนวัตกรรมและเทคโนโลยีของสังคมสมัยใหม่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้สอดคล้องกับความจำเป็นของสังคมในปัจจุบัน

การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

การศึกษาชุมชน (Community Study) หมายความว่า การค้นหาความจริงเกี่ยวกับลักษณะและสภาพต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาเชื่อมโยงและใช้เป็นพื้นฐานในการกำหนดโครงการหรือการวางแผนในการพัฒนาชุมชนให้ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ โดยเนื้อหาสาระของการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนควรประกอบด้วย ประเด็นที่สำคัญดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของชุมชน ได้แก่ การเกิดและการพัฒนาของชุมชน โครงสร้างของสังคม กลุ่มชนและกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น หน้าที่ของระบบย่อยและโครงสร้างทางสังคม และพฤติกรรมของคนในชุมชน
2. ลักษณะทางกายภาพ เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะทางสังคมประชากร ภาวะโภชนาการ สุขภาพอนามัย สภาพเศรษฐกิจ โครงสร้างและองค์ประกอบของประชากร
3. วัฒนธรรมประเพณี เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความเชื่อ คติชน ระบบอุดมการณ์ ความรู้ กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และเทคโนโลยีต่าง ๆ
4. โครงสร้างทางสังคม ได้แก่ กลุ่มและระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในกลุ่ม และสถาบันทางสังคม

ดังนั้นวิธีการที่นำมาใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนมี 4 วิธีที่สำคัญ คือ การทำสำมะโนครัวเรือนและแผนที่ชุมชน การสัมภาษณ์แบบลึก การจดบันทึกชุมชน และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวไปแล้วในเบื้องต้น

5. การสืบค้นและสำรวจข้อมูล

ในการจัดทำชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้นั้น การสืบค้นและการสำรวจข้อมูลด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นนับว่ามีความสำคัญที่สุด ซึ่งสมควรจำกัดอยู่เพียงการสืบค้นเพื่อหาสินค้าหรืองานฝีมือที่ชุมชนผลิตอยู่เท่านั้น เพราะนับเป็นการแยกส่วนผลผลิตทางความคิดออกจากระบบคิด และระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสรรพสิ่งรอบ ๆ ตัว ซึ่งท้ายที่สุดจะนำมาซึ่งความล้มเหลวในกระบวนการจัดการความรู้แบบยั่งยืนในขั้นตอนต่อไป (พัชรินทร์ สิริสุนทร, จิรวัดณ์ พิระสันต์, 2552, หน้า 95-96) และเครื่องมือที่ช่วยให้สามารถเข้าถึงความรู้ประเภทนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ให้กับผู้รับความรู้ ประกอบด้วยประเด็นสำคัญดังนี้

ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ (Community of Practice หรือ COP)

ทำได้โดย การรวมกลุ่มของคนที่มีมาจากลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน หรืออย่างไม่เป็นทางการโดยไม่มีกรอบหมายงานที่เฉพาะเจาะจงหรือในรูปของการจัดทำโครงการแต่อย่างใดแต่มีการกำหนดบทบาทและระบบการจัดการภายในของชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์

ที่สำคัญคือ สร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการพัฒนา โดยหัวใจสำคัญที่เชื่อมโยงกลุ่มบุคคลใน COP เข้าด้วยกันคือ ความไว้วางใจ และความร่วมใจกันอย่างสมัครใจ โดยมีกิจกรรมทางสังคมเป็นกลไกสำคัญ ส่วนระยะเวลาการเริ่มต้นหรือสิ้นสุด จะขึ้นอยู่กับความสนใจของสมาชิกหรือเมื่อชุมชนบรรลุเป้าหมายที่ได้ตั้งไว้แล้ว ซึ่งในกรณีดังกล่าว ชุมชนอาจมีการเปลี่ยนหัวข้อหรือเป้าหมายใหม่ได้ตลอด

ซึ่งอาจเป็นบุคคลในชุมชนเดียวกันหรือต่างชุมชนก็ได้ อาจดำเนินการเป็นระยะ ๆ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ของทุกฝ่าย เกิดการพัฒนาทักษะเพิ่มมากขึ้น ส่วนการยืมตัวนั้น มักทำกับหัวหน้า ผู้บริหาร หรือผู้นำของชุมชน เพื่อให้บุคคลดังกล่าวทำหน้าที่ในการช่วยถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของตนเองให้แก่บุคคลอื่น ๆ ในองค์กรหรือชุมชน

การจัดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Forum)

ได้แก่ การจัดประชุมหรือจัดกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ เพื่อสร้างเสริมปริมาณและคุณภาพของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคล กลุ่ม และชุมชน เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกในองค์กรหรือชุมชนนั้น ๆ ได้พบปะพูดคุยกัน เช่น การจัดสถานที่ทำงานที่มีบรรยากาศชวนให้คนทำงาน เช่น สำนักงานเคลื่อนที่อิสระของบริษัท NTT Docomo ของญี่ปุ่น

การจัดตั้งทีมงานข้ามสายงาน (Cross-Functional Team)

เพื่อให้การทำงานร่วมกันระหว่างผู้รู้แบบสหสาขาวิชา การจัดตั้งทีมงานข้ามสายงาน มีองค์ประกอบสำคัญคือ หัวหน้าทีมและการถอดบทเรียนที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างบุคคลที่มีบทบาท หน้าที่ หรือความรับผิดชอบที่แตกต่างกันไป

การสร้างวงจรวัดกรรมและคุณภาพ (Innovation & Quality Circles/IQCs)

ทำได้โดยการรวมตัวกันของบุคคลจากต่างองค์กรหรือสถาบันทางสังคมเพื่อระดมสมอง และกำหนดแนวคิดต่าง ๆ เพื่อการค้นหาทางเลือก แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร สำหรับเครื่องมือที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ที่ช่วยในการถ่ายทอดความรู้ประเภทนี้ได้แก่ การประชุมเพื่อค้นหาทิศทางหรือเป้าหมายในอนาคตร่วมกัน (Future Search conference/FSC) เป็นต้น

ระบบพี่เลี้ยง (Mentoring System)

เป็นการถ่ายทอดความรู้แบบตัวต่อตัว จากผู้มีความรู้หรือผู้มีประสบการณ์ซึ่งอาจมาจากชุมชนเดียวกันหรือต่างชุมชนก็ได้ หรืออาจเป็นผู้อาวุโสทางคุณวุฒิหรือวัยวุฒิไปยังผู้รับความรู้ โดยการถ่ายทอดความรู้อาจอยู่ในรูปของการสอน สาธิตงาน ให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิด ซึ่งโดยทั่วไปมักใช้เวลานาน เพราะต้องเริ่มจากความสัมพันธ์ ก่อนให้คำแนะนำด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบแบบนี้ พี่เลี้ยงหรือผู้รู้ต้องเป็นผู้ที่สามารถเป็นแบบอย่างได้ทั้งทางด้านความประพฤติและจริยธรรม

การฝึกอบรมและการเรียนรู้ (Training and Learning)

มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ เพื่อเตรียมบุคคลให้มีความพร้อมต่อการจัดการความรู้ ประกอบด้วย การสร้างความเข้าใจ และความตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในองค์กร ซึ่งอาจทำได้หลากหลายรูปแบบ เช่น การฝึกอบรมในชั้นเรียนผ่านระบบ Web-based Training การจัดเอกสารให้บุคคลสามารถเรียนรู้ด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยหัวใจสำคัญที่สุดคือ การสร้างวัฒนธรรมการศึกษาและความสนใจใคร่เรียนรู้ด้วยตนเองให้เกิดขึ้น (พัชรินทร์ สิริสุนทร และจิรวัดณ์ พิระสันต์, 2552, หน้า 62-64)

การสร้างชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้

การเรียนรู้เกิดขึ้นจากความตั้งใจในการทำสิ่งต่าง ๆ ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น (Aspiration) ของบุคคล ดังนั้นการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) จึงต้องให้ความสำคัญกับกรอบแนวคิดด้านพฤติกรรมโดยรวมของบุคคล สถาบันทางสังคม ชุมชน และระบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ๆ ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการทรัพยากรในทุกลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม เพราะสังคมคือองค์รวมของรูปแบบพฤติกรรมด้านการเรียนรู้ของบุคคล และการกำหนดพฤติกรรมเป้าหมายหรือพฤติกรรมทางสังคมที่ต้องการจะนำสังคมนั้น ๆ ไปสู่สังคมที่พึงประสงค์ ซึ่งต้องพิจารณาปัจจัยและองค์ประกอบหลายประการและหลายระดับ โดยในระดับของปัจเจกบุคคลหรือระดับจุลภาคที่สำคัญได้แก่

วินัยในการฝึกฝนและควบคุมดูแลตนเอง (Personal Mastery)

วินัยและการควบคุมตนเองจะช่วยให้บุคคลมีพลังในการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ ซึ่งได้แก่ การทำความเข้าใจกับหลักการสำคัญ 2 ประการในการเรียนรู้ ประการแรกได้แก่ “สาระแห่งชีวิต” ซึ่งหมายความว่า การฝึกฝนตนเองในการพุ่งความเอาใจใส่ไปที่เรื่องสำคัญที่สุด ซึ่งบุคคลจะฝึกฝนตนเองในเรื่องดังกล่าวได้จะต้องเป็นผู้ที่มีศักยภาพในการจัดลำดับความสำคัญและมีสมาธิ และประการที่สองได้แก่ การฝึกมองโลกหรือสภาพแวดล้อมรอบ ๆ ตัวตามสภาพความเป็นจริง และเรียนรู้ที่จัดการกับสภาพปัญหา นอกจากนี้ บุคคลต้องฝึกฝนในการสร้างวิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision) เพราะการที่บุคคลมีวิสัยทัศน์เฉพาะปัจเจก จะยากมากในการที่จะนำองค์กรไปสู่เป้าหมายได้ ดังนั้น การกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมขององค์กรหรือชุมชนจะนำมาสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้การพัฒนาศักยภาพของบุคคลและองค์กรและการเพิ่มพลังเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

ความสามารถในการสนทนาแลกเปลี่ยนอย่างลึกซึ้งจริงจัง (Dialogue)

ประกอบด้วยการจัดทำภาพจำลองทางความคิด (Mental Model) ซึ่งประกอบด้วย โลกทัศน์ ชีวทัศน์ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และระบบคุณค่าอันจะนำไปสู่การมีระบบคิด

ที่หลากหลาย และมีการเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม (Team Learning) ผ่านการสนทนาแบบสร้างสรรค์ (Creative Dialogue) และความไว้วางใจ (Trust)

การมีทัศนคติที่เหมาะสมในการมองโลกและระบบที่ซับซ้อน

บุคคลควรฝึกฝนและปรับเปลี่ยนวิธีการมอง เพื่อให้สามารถมองเห็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน และซับซ้อนด้วยระบบความคิดที่เชื่อมโยง โดยใช้จินตนาการแบบสร้างสรรค์ ซึ่งการฝึกฝนดังกล่าว ต้องอาศัยวิถีคิดกระบวนการระบบ (Systems Thinking) โดยการคิดแบบบูรณาการเพื่อให้สามารถมองเห็นภาพรวมทั้งหมัดนี้ซึ่งจะช่วยให้บุคคลสามารถสังเคราะห์ และมองเห็นการปฏิสัมพันธ์เชิงลึกในมิติที่มีความซับซ้อน ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้เรียกว่า การคิดแบบกระบวนการ หรือ วิถีคิดแบบองค์รวม

Fritiof Capra (1997 อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร, จิรวัดน์ พิระสันต์, 2552, หน้า 73) นักวิทยาศาสตร์และนักทฤษฎีเกี่ยวกับระบบเป็นนักคิดคนสำคัญที่นำวิถีคิดเชิงระบบมาใช้ในการทำความเข้าใจกับเรื่องของชีวิตในมิติต่าง ๆ เช่น มิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม มิติด้านสุขภาพ ด้านธุรกิจ ด้านการศึกษา และด้านการเมืองการปกครอง เพื่อช่วยให้สามารถเข้าใจในระบบนิเวศขององค์กร ซึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การนำความรู้ด้านภูมิปัญญามาใช้ในการทำความเข้าใจในชีวิตนั่นเอง ซึ่งแนวคิดของ Capra ได้ถูกพัฒนาสืบเนื่องกันมา จนเกิดเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการองค์กรของระบบชีวิต ที่เรียกว่า “ความสัมพันธ์ในการจัดองค์กร” (Organising Relations)

ดังนั้น แนวคิดเรื่องการสร้างชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ (Community of Practice/ COP) จึงเป็นความพยายามหนึ่งของนักคิดและนักพัฒนาสังคมจำนวนมากที่จะทำให้คนในสังคมเกิดการคิดเชิงระบบ และต้องการเรียนรู้ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกสังคม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาตนเอง กลุ่ม ชุมชน และสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่

Peter Senge (Chan and Arnold Tick Yeow, 2001, หน้า 44-45 อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร และจิรวัดน์ พิระสันต์, 2552, หน้า 73-74) ได้เสนอว่า องค์กรแห่งการเรียนรู้ หมายความว่า หน่วยของสังคมที่มีเป้าหมายเพื่อการทำให้สมาชิกมีความพร้อมละมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ และสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้น โดยมุ่งเน้นความเชื่อมโยงระหว่างวิธีการจัดการความรู้กับนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแตกต่างจากการจัดการความรู้ตรงที่การจัดการความรู้จะมุ่งให้เกิดการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อช่วยทำให้องค์กรหรือชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและบรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้

David Garvin (1993 อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร และจิรวัดน์ พิระสันต์, 2552, หน้า 74) มีแนวคิดว่า องค์กรแห่งการเรียนรู้ควรเน้นทักษะในการจัดหาและถ่ายทอดความรู้ รวมทั้ง

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในองค์กรในการส่งเสริมให้เกิดความรู้ใหม่ ๆ ดังนั้น องค์กรแห่งการเรียนรู้จึงประกอบด้วย ทักษะที่สำคัญ 5 ด้านคือ การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ การทดลองศึกษาด้วยแนวทางใหม่ ๆ การเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ในอดีต การเรียนรู้จากวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) ของตนเองหรือคนอื่น และการถ่ายทอดความรู้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพอย่างทั่วถึงทั้งองค์กร

ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน

อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ (2543, หน้า 25-26) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชนไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเป็นหัวใจหรือแกนกลางของกระบวนการสำคัญ 3 กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับวิถีชาวบ้านและชุมชนอื่นทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ กระบวนการดังกล่าว คือ กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา กระบวนการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม และกระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่สามารถพัฒนาศักยภาพของคนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร กระบวนการเรียนรู้ชุมชน เป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งเนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหาคัดเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น และก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน อีกทั้งกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเป็นจุดเด่นของการพัฒนาชุมชน ที่ประชาชนมีส่วนร่วมและมีบทบาทในการกำหนดแผนงานโครงการรวมกลุ่มตามธรรมชาติและสร้างเครือข่ายเกิดเป็นขบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออกในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

ส่วน สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539, หน้า 61-64) ได้กล่าวว่า ลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการกลุ่มที่เกิดจากสมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ร่วมกันพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์หาคำตอบ หาแนวทางและอื่น ๆ ในการพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่องกระบวนการที่สมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้มาร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกันเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งตนเองและการพัฒนาของครอบครัวและชุมชนร่วมกัน และ

2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในการพึ่งตนเองและในการพัฒนาของชีวิตจริง เป็นพลวัตของการเรียนรู้จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุและหาแนวทางแก้ไขเมื่อได้ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น

กระบวนการคิด-ทำ-ทบทวนวิเคราะห์-ทำ จึงหมุนวนไปซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ยกระดับความคิดและสังสมภูมิปัญญาไว้

3. เป็นการเรียนรู้จากการแก้ไขปัญหาในชีวิต (problem oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อหาความพยายามในการพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่องของครอบครัวและชุมชน ดังนั้น การเรียนรู้ของครอบครัวและชุมชนจึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของสมาชิกให้สูงขึ้นแต่ยังรวมถึงการกล้าคิดริเริ่มและค้นคว้าหาวิธีที่จะเรียนรู้และดำเนินการพึ่งพาตนเองและพัฒนาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจึงเป็นเรื่องของวิถีชีวิตชาวบ้าน/ของครอบครัวและชุมชนอันจะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเรียนรู้

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่ายซึ่งเป็นความสัมพันธ์แนวราบ (horizontal) มากกว่าในแนวดิ่ง (vertical) การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัวและชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือ มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สมาชิกที่สนใจร่วมกันมาทำงานภายใต้วัตถุประสงค์เดียวกัน เป็นลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกัน

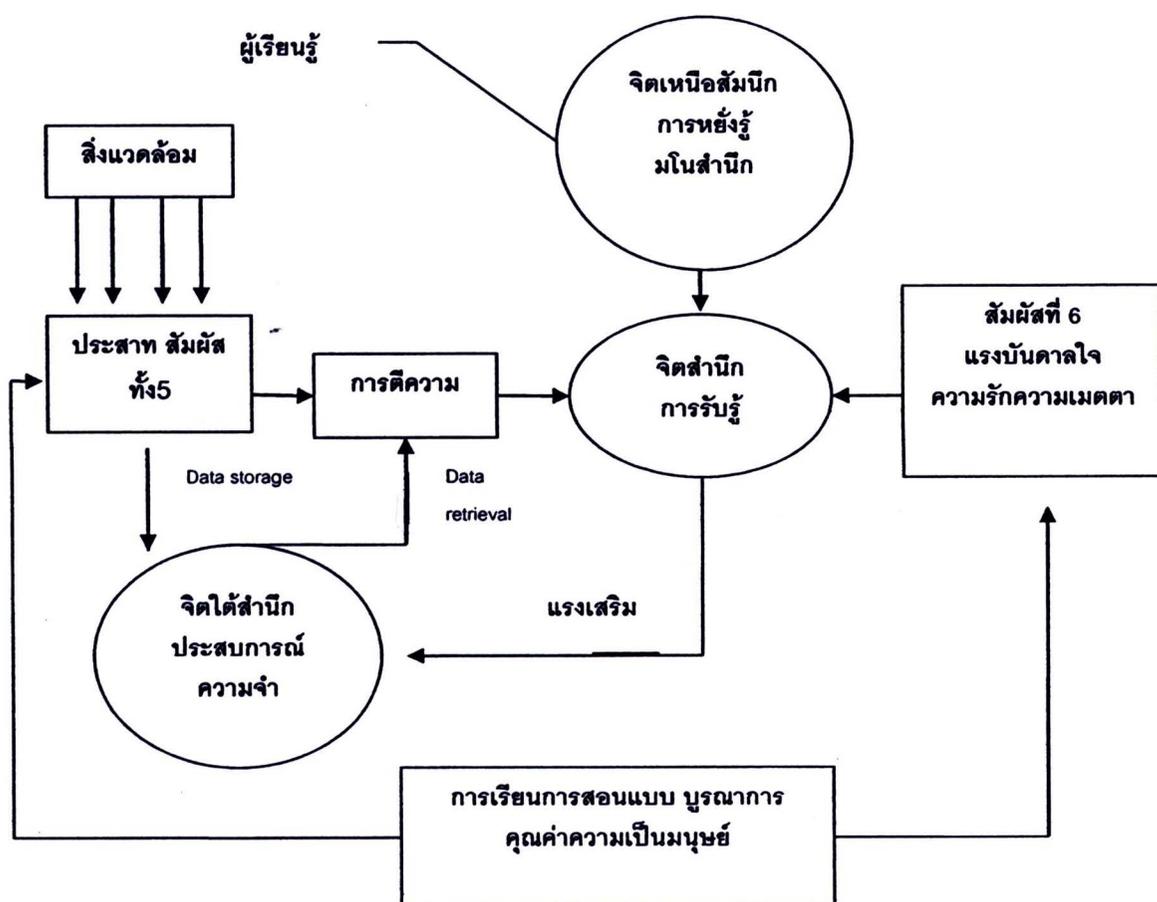
การประยุกต์ใช้การเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ชุมชน

การขับเคลื่อนโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน โดยเฉพาะโครงการหรือกิจกรรมที่มีฐานคิดที่เน้นเอาชุมชนเป็นตัวตั้ง เช่น แนวคิดการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งเปิดโอกาสของการมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการและทุกมิติของการขับเคลื่อนโครงการ หรือแนวคิดการวิจัยปฏิบัติการเพื่อการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม (Community-Based Participatory Research: CBPR) แนวคิดดังกล่าวมีฐานคิดสำคัญคือการใช้การออกแบบองค์ความรู้และกิจกรรมต่าง ๆ ระหว่างกระบวนการขับเคลื่อนโครงการให้เป็นเครื่องมือการเชื่อมประสานภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องให้เข้ามาเรียนรู้ มาแก้ปัญหาาร่วมกัน (Collaborative Knowledge Creation) โดยผ่านมิติของกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ 3 ประการ คือ มิติด้านการวิจัย (Research) มิติด้านการพัฒนาศักยภาพ (Capacity Building) และมิติการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติจริง (Practice) กระบวนการดังกล่าวจะสามารถออกแบบสู่การเรียนรู้ชุมชนได้อย่างเหมาะสม ส่งเสริมให้เกิดการสร้างและการพัฒนาทฤษฎี เครื่องมือ และแนวทางการดำเนินงานแบบใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังสนับสนุนให้บุคคล กลุ่มบุคคล ไม่ว่าในระดับปัจเจก ทีมงาน องค์กร หรือสังคมพัฒนาเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) ที่สามารถปรับตัวและพัฒนาได้อย่างมั่นคงภายใต้ความผันแปรของสังคมในปัจจุบัน (กนกกรณ์ ชูเชิด, 2547, บทนำ)

ดังนั้นการประยุกต์ใช้การเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้กับชุมชน จึงต้องให้ความสำคัญกับฐานคิดดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้แล้วได้มีนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษาและการพัฒนาชุมชนได้กล่าวถึงการออกแบบเพื่อการเรียนรู้ชุมชน ดังนี้

อุทัย ดุลยเกษม (2552, หน้า 104) ได้กล่าวว่าการเรียนรู้ที่แท้จริงจำเป็นต้องมีทั้ง 3 ระดับ กล่าวคือ ระดับการรับรู้ (Reception) เป็นการรับรู้ข้อมูลข่าวสารข้อสนเทศต่าง ๆ ตามด้วยระดับความเข้าใจ (Comprehension) ระดับนี้เป็นระดับที่ผู้เรียนมีความเข้าใจถึงความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลข่าวสารและข้อสนเทศและเห็นถึงความซับซ้อนของสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างสอดคล้องกับความ เป็นจริง และในระดับสุดท้ายคือ ระดับของการปรับเปลี่ยนทัศนคติค่านิยม และพฤติกรรมของผู้เรียน (Transformation) ถ้าหากสังคมจัดให้มีกระบวนการเรียนรู้แก่เยาวชนที่ผ่านขั้นตอนทั้งสามระดับนี้ แล้วจักนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันและเป็นการสร้างสรรค์สติปัญญาให้กับอนาคตของสังคมได้เป็นอย่างดี

อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา (2548, หน้า 81-83) ได้กล่าวว่า ความสำคัญกับการเรียนรู้ ในฐานะยุทธศาสตร์ของการพัฒนาปัญญาโดยได้กล่าวไว้ว่าในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ สิ่งที่สำคัญที่สุดในการเรียนรู้ก็คือตัว “จิตสำนึก” เพราะ “การรับรู้” จะเกิดขึ้นจากตรงนั้น เมื่อเรามีปฏิสัมพันธ์กับ “สิ่งแวดล้อมแล้ว” เราก็จะรับข้อมูลเข้ามาโดยผ่าน “ประสาทสัมผัสทั้ง 5” (ตา หู จมูก ลิ้น ผิวน้ำ) เมื่อรับข้อมูลเข้ามาแล้วความเข้าใจจะยังไม่เกิดขึ้น แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นก็คือ เราจะเก็บ บันทึกข้อมูลเหล่านั้นไว้ใน “จิตใต้สำนึก” ของเรา ก็คือเป็นความทรงจำ ประสบการณ์ในอดีตทุกอย่างจะเก็บไว้ในนี้ด้วย แต่หากจะให้เกิดความเข้าใจขึ้นจะต้องมี “การตีความ” โดยต้องเรียกข้อมูล (retrieve) จากจิตใต้สำนึกออกมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เพิ่งรับเข้ามา ดังแผนภาพแสดงกระบวนการเรียนรู้ (The learning process) ดังนี้

ภาพ 1 กระบวนการเรียนรู้ (The learning process)

ที่มา: วิรัตน์ คำศรีจันทร์ และคณะ, 2554, หน้า 15

ปรีดา พูลฉวี เรื่องวิชาการ (2548, หน้า 96-97) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชีวิตไปสู่ความสมดุลชีวิตนั้นว่าต้องประกอบด้วย 4 มิติ ประกอบด้วย มิติแรก ด้านร่างกาย คือ การมีร่างกายที่มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง และร่างกายของเราพร้อมที่จะเป็นเครื่องมือให้กับการทำงานต่าง ๆ ของชีวิตต่อไป มิติที่สอง คือ พฤติกรรม คือ การที่มีทัศนคติต่อชีวิตเป็นอย่างไรนั้น จะมีความสัมพันธ์ในการกำหนดพฤติกรรมว่าเราจะสัมพันธ์กับคนอื่น สิ่งแวดล้อม และสังคมอย่างไร ด้วย มิติที่สาม คือ หัวใจ คือการมีจิตใจที่มีความเมตตา จะเกิดความสงบเย็นขึ้นภายใน และจะทำให้ใจเข้มแข็งและมีพลัง และมิติสุดท้าย คือ มิติ สมอง คือความเข้าใจต่อตนเอง ความเข้าใจต่อคุณค่าของชีวิต รวมถึงความเข้าใจในมิติต่าง ๆ ของสังคม

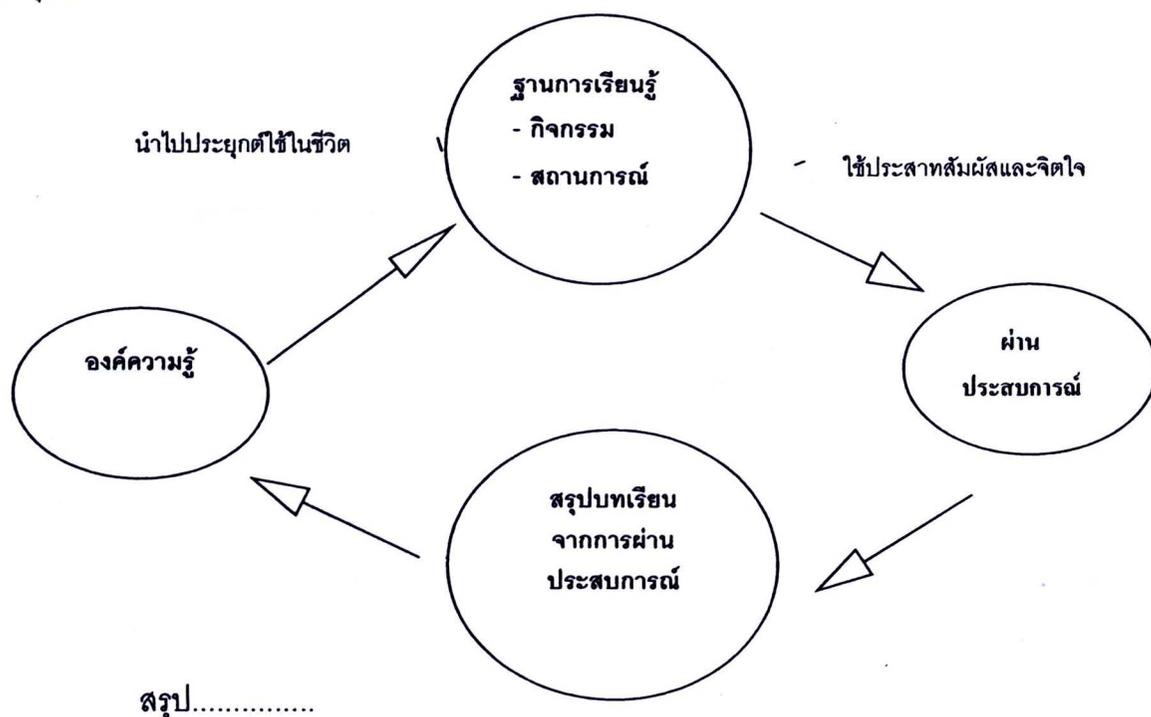
ส่วนองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ นั้น มีดังนี้

องค์ประกอบแรก คือ ฐานการเรียนรู้ ซึ่งฐานการเรียนรู้ในที่นี้อยู่ที่วิถีชีวิต และต้องมีความหลากหลายที่เราได้เข้าไปเรียนรู้ ไม่ใช่อยู่ที่ตำราเพียงอย่างเดียว

องค์ประกอบที่สอง คือ การผ่านประสบการณ์ เมื่อมีฐานการเรียนรู้แล้ว เราจะเรียนรู้ได้ โดยผ่านประสาทสัมผัส ทั้งทางร่างกาย พฤติกรรม สมอง และผ่านจิตใจ ซึ่งต้องทำงานสัมพันธ์กัน

องค์ประกอบที่สาม คือ การสรุปบทเรียนผ่านประสบการณ์ กล่าวคือ เมื่อผ่านประสบการณ์ การเรียนรู้มาแล้วต้องมีการนำมาสรุปบทเรียน เพื่อที่จะได้ทบทวนทั้งความคิดความรู้ในการเรียนรู้ของตนและจะได้เข้าใจแง่มุมการเรียนรู้ที่แตกต่างและหลากหลายของผู้อื่น

องค์ประกอบที่สี่ คือ องค์ความรู้ใหม่ การสรุปบทเรียนจากการผ่านประสบการณ์จะทำให้เราได้ความรู้ใหม่ ๆ ที่สามารถนำกลับไปประยุกต์ใช้ได้ ดังแผนภาพแสดงวงจรการเรียนรู้เพื่อความสมดุลของชีวิตดังนี้

ภาพ 2 แสดงวงจรการเรียนรู้เพื่อความสมดุลของชีวิต

ที่มา: วิรัตน์ คำศรีจันทร์ และคณะ, 2554, หน้า 16

กระบวนการมีส่วนร่วม

ความหมายการมีส่วนร่วม มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้หลายลักษณะ เช่น UNICEF (1975 อ้างอิงใน ยูว์ตัน วุฒิเมธี, 2526) ให้ความหมายว่าเป็นกระบวนการเกี่ยวกับการกระทำและการเกี่ยวข้องกับมวลชนใน 2 ระดับ คือ ในระดับของกระบวนการตัดสินใจ เป็นการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจ เป็นการที่ประชาชนมาเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเกี่ยวกับจุดประสงค์ทางสังคมและการจัดสรรทรัพยากร และในอีกระดับหนึ่งเป็นระดับการกระทำ เป็นการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับการกิจกรรมและ/หรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจ

ยูว์ตัน วุฒิเมธี (2526, หน้า 207) ได้ให้ความหมายของคำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณา การตัดสินใจ การร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชนเอง

อคิน รพีพัฒน์ (2527, หน้า 320) เห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนควรเป็นการที่ประชาชนเป็นผู้ทำทุกอย่างไม่ใช่คนอื่นไปกำหนดให้ประชาชนเข้าร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดขึ้นมา

ชินรัตน์ สมสืบ (2539) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การทำงานร่วมกันกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความร่วมมือร่วมใจโดยกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือถูกจังหวะและเหมาะสมกับทั้งการดำเนินงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือได้ แสดงว่าการมีส่วนร่วมเป็นผลของความร่วมมือร่วมใจ การประสานงานและความรับผิดชอบ

บัณฑิต อ่อนดำ และจรินทร์ บุญมัธยะ (2537) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่ามีสมมุติฐานว่าการทำงานโดยหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ชำราชกรร นักพัฒนาเอกชน และตัวชาวบ้าน ถ้าไม่ร่วมมือกันจะไม่ประสบผลสำเร็จ โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่าทุกคนมีความเป็นมนุษย์เท่ากัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมก็คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีโอกาสแสดงศักยภาพของตัวเอง เป็นกระบวนการจากเบื้องล่าง (Bottom Up) สู่เบื้องบน (Top Down)

องค์ประกอบการใช้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม

แนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานการพัฒนา (Community-Based Approach) ในการปฏิบัติงานช่วยเหลือประชาชนในชุมชนเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจมากในปัจจุบัน การนำชุมชนเป็นฐานการพัฒนา มีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

1. การสร้างองค์กรในประชาชน (Local people'organization) โดยการร่วมกลุ่มประชาชนในชุมชนเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้

2. การสร้างเครือข่ายในการติดต่อสื่อสารกันระหว่างบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้น (social work)
3. การจัดฝึกอบรมให้องค์กรประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการทำงานเฉพาะด้าน (specific training)
4. การแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน (set up committee) โดยให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้พิจารณาคัดเลือกตามระบอบประชาธิปไตย และกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ
5. กำหนดกรอบกิจกรรมหรือลักษณะของงานที่ทำ (specificativities)
6. การติดต่อประสานงาน และความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (co-ordination and co-operation)
7. การติดตามประเมินผล (monitoring and evaluating) เพื่อขจัดปัญหาและอุปสรรคการดำเนินงาน

รูปแบบการมีส่วนร่วม

รูปแบบการจัดการมีส่วนร่วมตาม Mochy (1983 อ้างอิงใน อคิน รพีพัฒน์, 2527) กล่าวว่า มี 3 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกิดจากการได้รับการสนับสนุนหรือ ชี้นำ (Spontaneous Participation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกิดจากแรงจูงใจของประชาชนให้สมัครใจจะเข้าร่วมในการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อแก้ไขปัญหาหรือคลี่คลายสถานการณ์ที่วิกฤตของชุมชน โดยปราศจากความช่วยเหลือของรัฐหรือจากองค์กรภายนอก
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกิดจากการได้รับการสนับสนุนหรือชี้นำ (Sponsored or Introduced Participation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกิดจากการกระตุ้นหรือปลุกเร้าจากบุคคลอื่น ซึ่งอาจเป็นนักพัฒนา หรือผู้นำท้องถิ่นที่นักพัฒนาอบรมหรือแนะนำ แต่รูปแบบนี้ กระบวนการมีส่วนร่วมก็ยังคงเกิดจากการตัดสินใจของประชาชนเอง เพียงแต่เบื้องหลังการตัดสินใจดังกล่าวมีนักพัฒนาหรือผู้บริหารชุมชนเป็นผู้ชี้ทาง หรือกระตุ้นให้มีการความตระหนักในความสำคัญของตนเองในการเข้าร่วมกับกิจกรรมของชุมชน
3. การมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นโดยบังคับ (Forced Participation) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ถูกผลักดันจากภายนอกโดยสิ้นเชิง ในรูปแบบนี้ประชาชนจำเป็นต้องเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรม เพื่อให้ไม่ต้องถูกลงโทษจากทางใดทางหนึ่ง

ส่วน Cohen and Upnoff (1980 อ้างอิงใน อคิน รพีพัฒน์, 2527, หน้า 320) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม จำแนกออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน (Implementation)
3. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

แนวคิดที่จะนำมาใช้ในการเป็นแบบในการทำงานแบบมีส่วนร่วมนั้น อคิน ระบุพิพัฒน์ (2527, หน้า 107-111) ได้กล่าวว่า สรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยของการรวมกลุ่มคน จูงใจคนไปยังเป้าหมายวัตถุประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีผู้นำที่ดี เรียกว่า ผู้นำปฏิบัตินฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ การเคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำทางไม่ดี คือ ไม่มีผลงานที่สร้างสรรค์ที่เรียกว่า ผู้นำเสถ (Negative Leader)

2. ทฤษฎีจูงใจมวลชน (Mass Persuasion) การจูงใจ หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ ซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน ถ้าจะให้เกิดผลดี ผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับความต้องการของผู้ถูกเกลี้ยกล่อม

3. ทฤษฎีการสร้างความรู้สึกชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัยประการหนึ่งที่น่าไปสู่การมีส่วนร่วมคือ การสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้เกิดขึ้น ซึ่งหมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวเองที่จะอุทิศ หรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พยายามในเกียรติภูมิจงรักภักดีผูกพันต่อท้องถิ่น

4. ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Moral) เนื่องจากคนเรามีความต้องการทั้งทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญดีผลการทำงานก็จะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็จะต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่างๆ นั้นเอง การจะสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาัดเอาเปรียบ ให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตามที่คนงานมีขวัญดี จะเกิดมีความสำนึกในการรับผิดชอบอันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญของบุคคลและกลุ่ม

5. ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative and Method) การใช้ระบบบริหารในระบบความร่วมมือเป็นวิธีการหนึ่งด้วย เพราะใช้กฎหมาย ระเบียบแบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตาม ผลของความร่วมมือยังไม่มียุทธวิธีที่ดีที่สุดในเรื่องการ

ใช้การบริหาร เพราะธรรมชาติของคนถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างไม่มีใครบังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่ใช่ไปตามนโยบายและความจำเป็นร่วมกันของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหารเป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การตัดสินใจว่าจะดำเนินการกิจกรรมอย่างหนึ่งอย่างไรหรือไม่ เพื่อให้เกิดความตระหนักและยอมรับร่วมกันในความต้องการและทิศทางการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะทำให้ผลของการพัฒนามีความยั่งยืนมากกว่าการให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงระดับปฏิบัติการและรับผลประโยชน์ เพราะประชาชนจะเกิดการเรียนรู้ มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นและได้นำความรู้ความเข้าใจดังกล่าวเข้าสู่กระบวนการคิดวิเคราะห์ผลได้ผลเสียของการตัดสินใจกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ผลการพัฒนาจะปรากฏเป็นอย่างไรก็ดีสืบเนื่องมาจากการตัดสินใจของประชาชนเอง หากไม่เป็นอย่างที่คาดหวัง ประชาชนก็สามารถที่จะแสวงหาทางแก้ไขได้เพราะตนได้รู้และร่วมคิดมาตั้งแต่ต้น

การถอดบทเรียนอย่างมีส่วนร่วม

ความสำคัญของการถอดบทเรียน

สังคมไทย มีภูมิปัญญา (Wisdom) มีองค์ความรู้ (Body of knowledge) มากมายหลายอย่าง เป็นความรู้จำเพาะตนอยู่ในวิถีชีวิต อยู่ในผู้คน อยู่กับถิ่นฐาน เป็นประสบการณ์ เป็นภูมิปัญญาปฏิบัติที่มีมาและสามารถแปรเป็นความรู้ และภูมิปัญญาของสังคมได้ ซึ่งปัจเจกชนแทบทุกคนในองค์กร ชุมชน และในสังคมล้วนเป็นทุนทางปัญญา (Human Intellectual) เป็นทุนมนุษย์ (Human Capital) มีความเก่งเฉพาะตัวคิดและแก้ปัญหาได้ ความรู้เหล่านี้เป็นความรู้บูรณาการ มีบริบท เป็นความรู้แบบฝังตัวหรือ (Tacit knowledge) เป็นความรู้เชิงประสบการณ์ที่เกิดจากการทำงานซึ่งได้หล่อหลอมจนเกิดทักษะ ความเชี่ยวชาญ ก่อเกิดคุณภาพของงานที่ผ่านการลงมือทำซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น Best Practice หรือ วิธีการปฏิบัติเป็นเลิศ ความรู้ดังกล่าวนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้พัฒนาสังคมได้อย่างมากมาย หากทว่า เมื่อไม่มีกระบวนการเรียนรู้ (Knowledge Process) เพื่อการจัดการอันเหมาะสมที่จะนำความรู้เหล่านั้นเพื่อนำมาใช้แล้ว เมื่อคนรุ่นนั้นผู้เป็นทุนปัญญาสำคัญของสังคมได้วางมือ และเกษียณไป ความรู้และภูมิปัญญาปฏิบัติก็จะติดตัวออกไปและค่อยๆ สูญหายไปตามกาลเวลา

ดังนั้น การถอดบทเรียน (Lessons Learned) เป็นกลวิธีหนึ่งที่จะจัดการความรู้และความเก่งในตัวคนรวมทั้งภูมิปัญญาของปัจเจกชนและเป็นผู้ปฏิบัติก็จะกลายเป็นภูมิปัญญาของสาธารณะได้

ในปัจจุบันนั้น หลายหน่วยงาน องค์กร และโครงการกิจกรรมต่าง ๆ ล้วนให้ความสำคัญกับการถอดบทเรียนซึ่งเป็นวิธีการจัดการความรู้ (Knowledge Management) รูปแบบหนึ่งที่เน้น

การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในกลุ่มอย่างเป็นระบบ เพื่อใช้พิจารณาญาณของกลุ่มสกัดและคัดสรร (Selective) ความรู้ทั้งที่เป็นความรู้ฝังลึกในตัวบุคคล องค์กร หรือโครงการ กิจกรรมต่าง ๆ ออกมาเป็น “บทเรียน” ที่สามารถนำมาสรุปและสังเคราะห์เป็น “ชุดความรู้” ทั้งในรูปแบบของคู่มือ สื่อเทคโนโลยีในรูปแบบต่าง ๆ

ด้านกระบวนการเรียนรู้ นั้น การถอดบทเรียนให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของกลุ่มคนทำงาน อันนำมาซึ่งการปรับวิธีการคิด เครื่องมือ เทคนิค และการทำงานอย่างสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดคุณภาพของการทำงานมากยิ่งขึ้น เริ่มตั้งแต่การค้นหาความรู้ (Knowledge Identification) การสร้างและการแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation Acquisition) การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification and Refinement) การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) และการแบ่งปันความรู้ (Knowledge Sharing)

นอกจากนี้แล้ว การถอดบทเรียนยังมีการสื่อสารและเสริมพลังการเรียนรู้ผ่านการปฏิสัมพันธ์แบบสองทาง (Two-Way Communication) ซึ่งการสื่อสารสองทางนั้นจะช่วยเสริมให้กระบวนการทำงานแปรเป็นกระบวนการเรียนรู้ ส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศที่ดี เรียบง่ายเป็นกันเอง กล่าวได้ว่าเป็นการสื่อสารทั้งจากระดับบนไปสู่ระดับล่าง (Downward Communication) และจากระดับล่างไปสู่ระดับบน (Upward Communication) (วิรัตน์ คำศรีจันทร์, เรืองวิษุณี นิลโคตร, กานต์ จันทวงษ์ และณัฐพัทธ์ ทองคำ, 2554, หน้า 1-2)

สรุปได้ว่า การถอดบทเรียนนั้น เป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Learning) และกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่มีพลังมีชีวิตชีวา ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้รอบด้าน ทั้งด้านที่เป็นบทเรียนและประสบการณ์การทำงานที่อยู่ในปัจเจก กลุ่ม/ชมรม ชุมชน คนทำงานประจำซึ่งล้วนต่างสาขาต่างวิธีการทำงาน การถอดบทเรียนจึงเป็นกลวิธีการแปรพลังนำการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ทำให้กระบวนการเรียนรู้นั้นเกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ความรู้เพื่อการถอดบทเรียน

กระบวนการถอดบทเรียนเพื่อร่วมสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนจะส่งผลให้ชุมชนสามารถบรรลุผลสำเร็จในการพัฒนาอย่างบูรณาการหลายอย่าง เช่น ชุมชนสามารถแก้ปัญหาและบรรลุความจำเป็นที่สอดคล้องกับความต้องการดีขึ้น สามารถพึ่งตนเอง ริเริ่ม และระดมพลังเพื่อการพัฒนาสุขภาพ และคุณภาพชีวิตและให้บริการจากภาครัฐ ภาคตลาดอย่างเหมาะสม ทำให้ระบบสุขภาพของส่วนรวมดีขึ้นและการพัฒนาทักษะชาวบ้านให้เป็นพลเมืองที่สามารถเรียนรู้และทัดเทียมกับความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะก่อเกิดความเป็นชุมชน และการทำงานเป็นกลุ่มในวิถีประชาคม

การถอดบทเรียนเป็นกระบวนการหาประสบการณ์และกิจกรรมการปฏิบัติให้เป็นความรู้ และภูมิปัญญาขึ้นากการปฏิบัติ โดยให้ความสำคัญกับความรู้ 2 มิติ ได้แก่

ความรู้ภายนอก (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล มีบันทึกที่ได้จากการสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมาความรู้ใหม่ ซึ่งสามารถเรียนรู้ด้วยกันได้ สามารถรวบรวม และถ่ายทอดออกมาในรูปแบบ เช่น ลายลักษณ์อักษร ทฤษฎี สูตร ตัวเลข หรือคู่มือต่าง ๆ บางครั้งอาจเรียกว่า “ความรู้ในตำรา”

ความรู้เฉพาะตน (Tacit Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่แฝงอยู่ในประสบการณ์และมีมือของผู้ปฏิบัติ ทำให้การปฏิบัติก่อเกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่วงการทำงาน และยกระดับการทำงานให้เข้มแข็งและดีขึ้น ความรู้จำเพาะตนนั้นบางก็เรียกเป็น “ความรู้ในตัวตน” เป็น “ความรู้เชิงวัฒนธรรม” ความรู้ในตัวตนได้มาจากวิถีการดำเนินชีวิต ซึ่งทุกคนมีความรู้อยู่ในตัว บางอย่างก็แจ่มชัด บางอย่างก็ซ่อนเร้นจนแม้เจ้าตัวเองก็ไม่รู้ว่าตัวมีความรู้นี้ อาจจะเป็นเรื่องอะไรก็ได้ เช่น ทำไร่ ทำนา ทำสวน ศิลปะ ธรรมะ ทำกับข้าว ทำขนม ทำก๋วยเตี๋ยว ช่างผสมปูน ช่างปลูกบ้าน ไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง แก้ปัญหาทางจิตใจ หมอทำขวัญ ฯลฯ (วิรัตน์ คำศรีจันทร์ และคณะ, 2554, หน้า 3-4)

วงจรของการถอดบทเรียนสู่การประยุกต์ใช้

การถอดบทเรียนเป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมซึ่งสามารถเชื่อมร้อยทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ เริ่มตั้งแต่ร่วมทำและเรียนรู้การสร้างจุดหมาย การระดมวางแผน ความคิด การลงมือปฏิบัติให้สนุกและดี การขยายผล และการประเมินและวางแผนอย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งระดับปัจเจกชุมชน และสังคมซึ่งนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิด ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและการกระทำพฤติกรรมนั้นซ้ำๆ ในที่สุด

การริเริ่มพัฒนา และสร้างเสริมคุณภาพงานการถอดบทเรียนสามารถออกแบบสอดแทรกให้เป็นวงจรของการพัฒนาและสร้างเสริมคุณภาพของงานประจำ งานโครงการ หรืองานพัฒนาบุคลากรได้ทุกมิติ เช่น

1. การทำและลงมือปฏิบัติเพื่อสร้างจุดหมายร่วมของกลุ่ม ชุมชน องค์กร
2. การริเริ่มเพื่อการระดมสมอง พัฒนาความคิด พัฒนาโจทย์ใหม่ๆ
3. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระหว่างการขับเคลื่อนงานให้ได้ทั้งงาน ความเพลิดเพลิน สนุกและดี
4. การเรียนรู้เพื่อการขยายผลจากกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่แล้ว และเห็นว่าทำแล้วดี ต้องการที่จะขยายผล

5. การติดตามและประเมินวงจรของการทำงานทั้งระหว่างการขับเคลื่อนกิจกรรมย่อย และการประเมินหลังสิ้นสุดโครงการ เช่น มีการนำกระบวนการ BAR (Before Action Review) และ AAR (After Action Review) มาประยุกต์ใช้

การพัฒนาการเรียนรู้ และการพัฒนาสังคม การถอดบทเรียนนับว่าเป็นเครื่องมือหนึ่ง ที่เสริมการเรียนรู้และยกระดับการทำงานให้มีคุณภาพและเข้มแข็ง สามารถนำไปสู่เป้าหมายหรือ ผลลัพธ์ที่ต้องการ เช่น ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนสุขภาวะ ตำบลสุขภาวะ หรือองค์กรสุขภาวะ การถอด บทเรียนสามารถประยุกต์ให้เป็นเครื่องมือที่จะเสริมสร้างสังคมเพื่อให้เข้าสู่การเป็นสังคมการเรียนรู้ (Knowledge-based society) ออกแบบให้เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ครบวงจร ตั้งแต่การ สร้างความรู้จากการปฏิบัติ การแปลความหมาย และการประยุกต์สู่วงจการทำงานและพัฒนา สังคมได้อย่างยั่งยืนต่อเนื่อง อีกทั้งเป็นฐานสำคัญต่อการพัฒนาปัจเจก กลุ่ม ชุมชน องค์กร ให้เป็น สังคมแห่งภูมิปัญญา (Wisdom-based society) (ประภาพรรณ อุ่นอบ, 2547, หน้า 5)

สรุปว่า การถอดบทเรียน เป็นกระบวนการที่เน้นการเสริมพลังการเรียนรู้เป็นกลุ่ม เสริมสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อสกัดความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาปฏิบัติฝังลึก จาก ปัจเจก ชุมชน/ชมรม องค์กร หรือหน่วยงานเป้าหมายมาเป็นบทเรียน ที่สามารถสรุป สังเคราะห์ และประยุกต์ใช้ทั้งระหว่างการขับเคลื่อนกิจกรรมหรือโครงการ

แนวคิดเกี่ยวกับนโยบายสาธารณะ

ความหมายของนโยบายสาธารณะ

นักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่า “นโยบายสาธารณะ” (Public Policy) ในหลายมิติ ตามวัตถุประสงค์และแนวทางการศึกษาแต่ละท่าน ซึ่งสามารถจำแนกความหมายต่าง ๆ เป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ (กุลธนา ธนาพงศธร, 2520, หน้า 6-9 อ้างอิงใน มยุรี อนุমানราชธน, 2547, หน้า 15)

1. ในมิติที่เป็นกิจกรรมหรือการกระทำของรัฐ

1.1 David Easton (1953) ให้คำนิยามของคำว่านโยบายสาธารณะ หมายถึง การแจกแจงคุณค่าต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามกฎหมายให้แก่สังคมโดยส่วนรวม บุคคลและองค์การ ที่สามารถใช้อำนาจดังกล่าวได้อย่างถูกต้องตามกฎหมายได้แก่ รัฐบาล และหน่วยงานต่าง ๆ ของ รัฐบาล ดังนั้นการกระทำการใดๆของรัฐบาลไม่ว่าด้านใด ย่อมก่อให้เกิดผลในการแจกแจงคุณค่า ต่าง ๆ ของสังคมนั้นๆ

1.2 James Anderson (1970) กล่าวว่า นโยบายสาธารณะคือ แนวทางการกระทำ ของรัฐที่มีจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ที่เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งนโยบายอาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับการออกกฎหมายการนำกฎหมายไปปฏิบัติและการบังคับใช้กฎหมายนอกจากนั้นนโยบายต้อง

เกี่ยวข้องกับสิ่งที่รัฐบาลกระทำจริง ไม่ใช่สิ่งที่กระทำหรือกำลังจะกระทำกรำทำจะก่อให้เกิดผลของนโยบาย แนวความคิดเกี่ยวกับผลของนโยบายนี้ทำให้นโยบายแตกต่างจากการตัดสินใจในทางเลือกต่าง ๆ นโยบายของรัฐบาลอาจเป็นเรื่องที่ได้กระทำหรืองดเว้นกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีกฎหมายรองรับและมีอำนาจในการบังคับการกระทำนั้น

1.3 Ire Sharkansky (1970) ให้ความหมายว่า นโยบายของรัฐ คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐบาลกระทำ กิจกรรมดังกล่าวครอบคลุม 3 ประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

1.3.1 กิจกรรมเกี่ยวกับบริการสาธารณะด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษา สวัสดิการ การคมนาคมขนส่ง เป็นต้น

1.3.2 กิจกรรมนั้นต้องมีกฎข้อบังคับสำหรับบุคคลและหน่วยงานในการปฏิบัติ กิจกรรมต่าง ๆ เช่น วินัยของทหารและตำรวจ ข้อบังคับพนักงานควบคุมโรงงานอุตสาหกรรม

1.3.3 กิจกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับกระบวนการกำหนดนโยบายหรือการกระทำทางการเมือง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงวิธีการเสนอร่างกฎหมายต่อรัฐสภา การแก้ไขรัฐธรรมนูญ การสถาปนาหรือการตัดสัมพันธ์ทางทูตกับประเทศหนึ่ง ๆ เป็นต้น

1.4 Thomas Day (1984) ให้คำนิยามของนโยบายสาธารณะว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่รัฐบาลจะต้องกระทำ เหตุผลที่ต้องกระทำเช่นนั้น และสิ่งที่มีความแตกต่างที่รัฐบาลได้กระทำ นโยบายสาธารณะจึงหมายถึงสิ่งใดก็ตามที่รัฐบาลเลือกที่จะกระทำหรือเลือกที่จะไม่กระทำ

1.5 Louis Koenig (1986) กล่าวว่า นโยบายของรัฐคือ กิจกรรมที่รัฐบาลกระทำหรือไม่กระทำ ซึ่งมีผลกระทบต่อความกินดีอยู่ดีของประชาชน เช่น นโยบายควบคุมกำลังอาวุธ นโยบายกำลังทหาร นโยบายควบคุมมลภาวะในอากาศ นโยบายสวัสดิการและสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น นโยบายสาธารณะมีเนื้อหาและผลของนโยบายที่ตามมาในการกำหนดชีวิตและอนาคตของประชาชน

2. ในมิติที่เป็นแนวทางเลือกสำหรับตัดสินใจของรัฐบาล

2.1 William Greenwood (1965) ให้ความหมายนโยบายสาธารณะไว้ว่า หมายถึง การตัดสินใจข้างต้นที่จะกำหนดแนวทางกว้าง ๆ เพื่อนำไปเป็นแนวทางของการปฏิบัติงานต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างถูกต้องและบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

2.2 Lynton Caldwell (1970) ได้ให้ความหมายของนโยบายของรัฐว่า บรรดาการตัดสินใจอย่างสัมฤทธิ์ผลที่เกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่สังคมอนุญาตหรือห้ามมิให้ทำการ การตัดสินใจดังกล่าวอาจออกมาในรูปคำแถลงการณ์ กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ หรือคำพิพากษา เป็นต้น

2.3 Heinz Eulau and Kenneth Prewitt (1973) กล่าวว่า นโยบายสาธารณะเป็นการตัดสินใจที่ไม่ใช่ชั่วขณะ แต่เป็นการตัดสินใจที่แน่นอน การตัดสินใจนี้มีลักษณะของการกระทำที่ไม่เปลี่ยนแปลงและกระทำซ้ำ ๆ เป็นเรื่องที่ทำเนืองนิจในระยะยาวมากกว่าระยะสั้น ในระบอบประชาธิปไตย การตัดสินใจกระทำโดยผู้ซึ่งกำหนดนโยบายและผู้ซึ่งปฏิบัติตามนโยบาย แม้ว่าผู้ซึ่งกำหนดนโยบายจะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือเป็นผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง การตัดสินใจของบุคคลดังกล่าวมักเป็นผลมาจากปฏิกิริยาของบุคคลและกลุ่มบุคคล การตัดสินใจเป็นผลผลิตของความเข้าใจและความคิด การปฏิสัมพันธ์และการผลักดัน ด้วยเหตุนี้ นโยบายสาธารณะที่สำคัญจึงประกอบด้วยผู้เกี่ยวข้องจำนวนมาก

3. ในมิติที่เป็นแนวทางการกระทำของรัฐ

3.1 Charles Jacop (1966) ได้ให้คำนิยามว่า นโยบายสาธารณะ หมายถึง หลักการ แผนงาน หรือแนวทางการกระทำต่าง ๆ

3.2 Harold Lasswell หรือ Abraham Kaplan (1970) กล่าวว่านโยบายสาธารณะ หมายถึง แผนหรือโครงการที่ได้กำหนดขึ้นอันประกอบด้วยเป้าหมายปลายทางคุณค่าและการปฏิบัติต่าง ๆ

3.3 ทินพันธ์ นาคะตะ (1973) ได้อธิบายนโยบายสาธารณะ หมายถึง โครงการที่รัฐบาลบัญญัติขึ้นเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติในการจัดสรรคุณค่าต่าง ๆ ให้แก่สังคม

สรุปว่า ความหมาย นโยบายสาธารณะที่กล่าวไว้ข้างต้น อาจพิจารณาเป็น 2 แนวทาง ดังนี้ ในความหมายที่แคบ นโยบายสาธารณะ หมายถึง กิจกรรม/การกระทำของรัฐบาลและมีการเลือกตัดสินใจของรัฐบาล ส่วนในความหมายที่กว้าง นโยบายสาธารณะ หมายถึง แนวทางในการกระทำของรัฐบาล ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางกว้าง ๆ ที่รัฐบาลได้ทำการตัดสินใจเลือกและกำหนดไว้ล่วงหน้า เพื่อชี้้นำให้มีกิจกรรม/การกระทำต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ โดยมีการวางแผน การจัดทำโครงการ วิธีการบริหารงานหรือกระบวนการดำเนินงาน ให้บรรลุวัตถุประสงค์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ด้วยวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง และความต้องการของประชาชน/ผู้ใช้บริการในแต่ละเรื่อง

วิจิตร ศรีสอาน (2536) เปรียบเทียบสำคัญนโยบายสาธารณะอยู่ที่การใช้เป็นกรอบในการดำเนินการ กรอบในการวางแผนไม่ว่าจะเป็นระยะสั้นหรือระยะยาว กรอบในการตัดสินใจ กรอบการควบคุมและติดตามการปฏิบัติงาน และเป็นกรอบในการพัฒนาทั้งหน่วยงาน สังคม และประเทศชาติ นโยบายของรัฐเป็นกรอบสำคัญในการพัฒนาประเทศ นโยบายจึงมีความสำคัญ เพราะมีผลกระทบต่อทุกคนที่เกี่ยวข้องทั่วประเทศ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2536, หน้า 10-12)

นโยบายสาธารณะ (Public Policy) จึงเป็นสิ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างรัฐและประชาชน ในทัศนะของนักวิชาการนโยบายสาธารณะมีความหลากหลายแตกต่างกันไปแล้วแต่มุมมองและจุดเน้นของแต่ละคน อาจกล่าวสรุปได้ว่า นโยบายสาธารณะหมายถึง “กิจกรรมของรัฐบาลที่เลือกจะกระทำหรือไม่กระทำก็โดยมุ่งค่านิยมและผลประโยชน์ของสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญโดยเป็นข้อบัญญัติที่ชอบด้วยกฎหมาย” (สมบัติ อารังธัญวงศ์, 2550, หน้า 42-43) กิจกรรมทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นระดับใด ในหน่วยงานใดล้วนมีกำเนิดมาจากความคิดอันเป็นกรอบนำทางว่าควรจะทำอะไร เมื่อใด ที่ไหน โดยใคร และอย่างไร หากปราศจากความคิดที่ชัดเจนการกระทำที่ตามมาคงปราศจากทิศทางที่แน่นอนชัดเจนในการดำเนินกิจกรรมของรัฐ ความคิดหรือเจตนารมณ์ก็เกิดขึ้นก่อนเช่นเดียวกันจากนั้นค่อยๆ พัฒนาชัดเจนขึ้นกลายเป็นกรอบกำหนดทิศทางและแนวการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐบาลซึ่งในความหมายกว้าง ๆ ก็คือ นโยบายของรัฐหรือนโยบายสาธารณะ (Public Policy) นั่นเอง คำว่า “นโยบายสาธารณะ” หากพิจารณาจากนักวิชาการต่าง ๆ จะพบเนื้อแท้ของนิยามความหมายนโยบายสาธารณะคล้ายตามกัน คือ แนวทางการดำเนินกิจกรรมของรัฐบาลนั่นเอง นักวิชาการบางท่านให้ความหมายกว้างขวางมาก เช่น โทมัส ดาย (Thomas Dye) นิยามว่า นโยบายสาธารณะเป็นสิ่งที่รัฐบาลเลือกที่จะกระทำหรือไม่กระทำ และ เดวิด อีสตัน (David Easton) ให้ความหมายนโยบายสาธารณะเป็นการจัดสรรผลประโยชน์ หรือสิ่งที่มีคุณค่าระหว่างปัจเจกชน และกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในระบบสังคมการเมือง ในขณะที่บางท่านให้ความหมายที่กระชับและเฉพาะเจาะจงขึ้น เช่น คาร์ล ฟรีดริช (Carl J. Friedrich) กล่าวว่า นโยบายสาธารณะเป็นข้อเสนอแนะสำหรับแนวทางการดำเนินงานของบุคคล กลุ่มบุคคล หรือรัฐบาล ภายในสภาพแวดล้อมแบบหนึ่งซึ่งจะมีทั้งอุปสรรค และโอกาสบางประการด้วยอุปสรรคและโอกาสที่พึงมีนั่นเองที่ผลักดันให้มีการเสนอนโยบายขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์และเอาสภาพการณ์เช่นนั้นทั้งนี้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง ส่วน อมร รักษาสัตย์ นักวิชาการไทยได้ให้ความหมายเฉพาะเจาะจงว่ารัฐบาลจะทำอะไรหรือไม่ อย่างไร เพียงใด เมื่อใด โดยน่าจะมียอดประกอบ 3 ประการคือ 1) การกำหนดเป้าหมายของการกระทำ 2) การกำหนดแนวทางใหม่ ๆ และ 3) การกำหนดการสนับสนุนต่าง ๆ ความหมายของนโยบายสาธารณะหากจะจะหยิบยกมาคงมีมากมายแล้วแต่แง่มุม และระดับความเฉพาะเจาะจงของนักวิชาการแต่ละท่าน แต่กล่าวโดยสรุปแล้วความหมายของนโยบายสาธารณะเป็นแนวทางการดำเนินกิจกรรมของรัฐบาล (ศุภชัย ยาวะประภาส, 2550, หน้า 1-3)

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้ (Knowledge Management)

การจะเป็นชุมชนปฏิบัติการได้นั้น จำต้องมีการความรู้ นั่นคือ การทำความเข้าใจว่า ความรู้ชนิดใดเป็นความรู้ที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินงานของกลุ่มคนซึ่งความรู้เหล่านั้น จะนำมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดก็ด้วยผ่านกระบวนการ สร้างความรู้ การประมวลความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ และการใช้ความรู้ ที่เรียกว่าองค์ความรู้ ดังมีรายละเอียดดังนี้

1. การสร้างความรู้ (Knowledge Creation หรือ Knowledge Generation) การสร้างความรู้หรือการแสวงหาความรู้เป็นการสร้างโดยบุคคลเท่านั้น องค์กรหรือกลุ่มจะไม่สามารถสร้างความรู้ได้โดยลำพังโดยไม่อาศัยบุคคล นักวิชาการจัดแบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

1.1 การสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Socialization) คือ เป็นการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยน ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน หรือเป็นการพัฒนาจากบุคคลไปสู่บุคคล

1.2 การปรับเปลี่ยนสู่ภายนอก (Externalization) คือ การพูดคุยหรือบรรยายความรู้ ให้เกิดความเข้าใจขึ้น โดยใช้การเปรียบเทียบ การใช้ตัวอย่าง หรือเป็นการพัฒนาจากระดับบุคคล ไปสู่ระดับกลุ่ม

1.3 การผสมผสาน (Combination) คือ การสร้างความรู้ที่มี การใช้ความรู้เดิมและความรู้ใหม่เข้าด้วยกันแบบบูรณาการ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการทำ ความเข้าใจจนเกิดเป็นความรู้ หรือเป็นการพัฒนาจากระดับกลุ่มไปสู่ระดับองค์กร

1.4 การปรับเปลี่ยนสู่ภายใน (Internalization) คือ การสร้างความรู้จากการฝึกปฏิบัติ หรือเรียนรู้จากภายนอกมาฝึกฝนจนเกิดความเข้าใจด้วยตนเอง หรือเป็นการพัฒนาจากระดับองค์กรไปสู่ระดับบุคคล

ลำดับขั้นตอนทั้ง 4 นี้ มีความสำคัญมาก เพราะเป็นระบบสร้างความรู้ที่เรียกว่าเกลียวความรู้ หรือเป็นความรู้ที่เคลื่อนที่ได้ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นบ่อเกิดของการพัฒนาความรู้ด้วย นักวิชาการทางด้านจัดการความรู้โดยทั่วไปรู้จักกันดีโดยเรียกกระบวนการสร้างความรู้ดังกล่าวว่า กระบวนการ SECI “Knowledge Spiral” หรือ “SECI MODEL” ที่นักวิชาการชาวญี่ปุ่น คือ ศาสตราจารย์อิกุจิโรโนนาเกะ เป็นผู้ค้นพบซึ่งได้อ้างอิงใน ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ (2549, หน้า 79)

2. การประมวลความรู้ (Knowledge Codification) คือ การจัดการความรู้ให้อยู่ในรูปแบบที่สามารถใช้ได้อย่างสะดวก โดยมีการแยกหัวข้อในการจัดการคือ

2.1 กำหนดขอบเขตและเนื้อหาของความรู้ที่ต้องการประมวล

2.2 กำหนดแหล่งที่มาของความรู้ดังกล่าว รวมทั้งระบุกลไกและสื่อสำหรับรวบรวม ข้อมูล เวลา และความถี่ในการประมวลและการปรับปรุงให้ทันสมัย

2.3 ระบุวิธีการและเครื่องมือในการเข้าถึงและดึงความรู้ที่ได้มาประมวลผล

3. การเผยแพร่ความรู้ (Knowledge Distribution) เมื่อได้สร้างความรู้แล้วองค์กรจะทำหน้าที่ในการประสานงานให้มีการเผยแพร่หรือแบ่งปันความรู้ ทั้งทั้งองค์กรและภายนอกองค์กร คือ

3.1 จัดการและประสานงานระหว่างผู้ที่ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้

3.2 เชื่อมโยงงานของผู้ปฏิบัติงานด้านความรู้กับงานทุกระดับและทุกหน้าที่ภายในองค์กร

3.3 เชื่อมโยงองค์กรกับองค์การภายนอก รวมถึงหน่วยงานของรัฐ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

4. การใช้ความรู้ (Knowledge Utilization) เป็นขั้นตอนสุดท้ายในการจัดการความรู้ เพราะคุณค่าของความรู้ขึ้นอยู่กับการนำไปใช้และปฏิบัติให้เกิดผล

สรุปว่า ชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice หรือ CoP) เป็นการใช้นวัตกรรมของ CoP เข้ามาผสมผสานกับกลุ่มคนที่รวมตัวกันมีความสนใจในเรื่องเดียวกันมีการสนใจศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในชุมชน ซึ่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จะมีทั้งการสัมพันธ์กันอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ชุมชนนักปฏิบัติมีลักษณะทางสังคมหรือวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน โดยที่ไม่มีกรอบหมายที่เป็นการเฉพาะเจาะจง หรือในรูปของการจัดทำโครงการแต่อย่างใด แต่มีการกำหนดบทบาทและมีการจัดการภายในของชุมชน เพื่อวัตถุประสงค์สำคัญคือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ เพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผล หัวใจที่เชื่อมโยงกลุ่มบุคคลใน CoP เข้าด้วยกันคือ ความไว้วางใจ ความร่วมมือกันอย่างสมัครใจ โดยมีกิจกรรมทางชุมชนเป็นกลไกสำคัญ ส่วนในระยะเวลาของการเริ่มต้นหรือสิ้นสุดจะขึ้นอยู่กับความสนใจของกลุ่มสมาชิกหรือชุมชนที่บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้แล้ว

จากความรู้สู่องค์ความรู้

ความรู้ (Knowledge) เป็นรากฐานสำคัญที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในการกระทำในสิ่ง ๆ หนึ่ง แต่ความรู้ก็ยังเป็นที่ถกเถียงกันมานานว่า สิ่งที่เรารู้ ไซ้ความรู้หรือไม่ โดยมีการถกเถียงว่ากันในเรื่องของ “ความรู้” มานานกว่า 2,000 ปี กับคำถามที่ว่า สิ่งที่เรารู้คือความรู้หรือไม่ และอะไรเป็นสิ่งที่เรารู้และอะไรที่เป็นความรู้ และอะไรที่เป็นสิ่งที่เรารู้เกี่ยวกับความรู้ บางครั้งก็เป็นเรื่องยากที่จะบอกว่าอะไรคือความรู้ (Mertins kai, Vorbeck Jens and Heisig Peter, 2001, p. 10) แต่กระนั้นในยุคที่มีการทำทหายความรู้ที่เกิดขึ้น ก็มีการกล่าวถึงความรู้ในแง่ของวาทกรรมการพัฒนาว่า ความรู้นั้นเป็นแค่ชุดกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่อาจจะเป็น “เท็จ” หรือเป็น “จริง” ก็ได้ นั่นก็แล้วแต่ว่าความรู้นั้นถูกกำหนดขึ้นมาอย่างไร (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, 2545, หน้า 1-20) แต่ความรู้นั้นไม่ควรเป็นเพียงแค่การรับรู้เท่านั้น หากแต่ต้องผ่านกระบวนการของการทำความเข้าใจในตัวตน

ของผู้ที่เรียนรู้ก่อน เพราะความรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราสามารถเรียนรู้สิ่งเหล่านั้นแล้วสร้างมันผ่านกระบวนการคิด การจดจำโดยไม่ผ่านกระบวนการคิดเป็นแต่เพียงข้อเท็จจริงไม่ใช่ตัวความรู้ ดังนั้นการสร้างความรู้จึงมีความสำคัญมาก เพราะเมื่อไรที่ได้ความรู้นั้นมาแล้วความรู้จะเป็นตัวแบบที่ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจในความเป็นไปของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ฉะนั้น "ความรู้" จึงจะต้องเกิดจากคำถามจากภายในของผู้ศึกษามากกว่าเกิดจากคำถามภายนอกหรือบุคคลอื่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2544, หน้า 3-18)

เมื่อได้ความรู้แล้ว จึงมีการจัดการความรู้ ด้วยการทำความเข้าใจและคัดเลือกว่าความรู้ชนิดใดเป็นความรู้ที่สำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินงานขององค์กร เพื่อจะนำความรู้เหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยตัวความรู้เองนั้นจะมีการพัฒนาและปรับปรุงมาอย่างต่อเนื่องมีการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นเรื่องปกติของการอยู่รอดโดยผ่านกระบวนการต่าง ๆ ก็คือ การสร้างความรู้ การรวบรวมหรือประมวลความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้และการใช้ความรู้ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ ก็คือองค์ความรู้นั้นเอง (บดินทร์ วิจารณ์, 2549, หน้า 215-217; ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, 2548, หน้า 71-82; บุญดี บุญญาภิจ, 2547, หน้า 13-20) นอกจากนี้การจัดการความรู้ก็มีความจำเป็นในการต่อยอดความรู้ เพราะเศรษฐกิจทุกวันนี้ความรู้และความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ เป็นเรื่องสำคัญเพราะความรู้ใหม่ถูกสร้างด้วยการแลกเปลี่ยนความรู้ของบุคคลที่ต่างไปจากเรา โดยมีการแลกเปลี่ยน มีการค้นคว้า และมีการพัฒนาให้ทันต่อยุคสมัย (Ross Dawson, 2005, p. 25)

การจัดการความรู้

เมื่อเราสามารถทำความเข้าใจกับองค์ความรู้แล้วต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการความรู้ เพราะการจัดการความรู้คือการทำความเข้าใจว่าความรู้ชนิดใดเป็นความรู้ที่สำคัญและจำเป็นต่อการทำงานของกลุ่มคน นักวิชาการที่เข้ามาศึกษาเรื่องนี้จะเรียกกลุ่มคนที่เข้ามาทำงานร่วมกันว่า "องค์กร" ซึ่งองค์กรจะนำความรู้เหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดก็ด้วยการผ่านกระบวนการสร้าง การรวบรวม การแลกเปลี่ยน และการใช้ความรู้ ที่เรียกกันว่าองค์ความรู้ ฉะนั้นองค์ความรู้จึงมีความสำคัญในการจัดการความรู้ เพราะการแข่งขันในยุคปัจจุบันจะขึ้นอยู่กับความสามารถขององค์กรในการสร้างและการใช้สินทรัพย์ที่จับต้องไม่ได้ให้มีการเพิ่มคุณภาพโดยการลดต้นทุน การลดระยะเวลาในการพัฒนาผลิตภัณฑ์หรือบริการใหม่ได้อย่างถูกต้องและรวดเร็ว ซึ่งแต่ละองค์กรจะมีการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ โดยเข้าไปจัดการทุกขั้นตอนขององค์ความรู้ นั่นคือ การสร้างความรู้ การประมวลความรู้ การเผยแพร่ความรู้ และการใช้ความรู้ ซึ่งรายละเอียดที่ได้รวบรวมจากนักวิชาการต่าง ๆ ไว้ดังนี้

การสร้างความรู้ (Knowledge Creation) คือ การสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเกิดจากคนในชุมชนเรียนรู้ระหว่างกัน คนในชุมชนนำความรู้ออกไปเผยแพร่ภายนอกชุมชน หรือคนในชุมชนออกไปรับความรู้จากคนภายนอกและคนในชุมชนผสมผสานความรู้ที่มีอยู่เดิมและความรู้ใหม่ด้วยกันกลายเป็นความรู้อีกชุดหนึ่ง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนี้ เรียกว่าเกลียวความรู้ หรือ SECI

การประมวลความรู้ (Knowledge Codification) คือ การจัดการความรู้ให้อยู่ในรูปแบบที่สามารถใช้ได้อย่างสะดวก โดยมีการแยกหัวข้อในการจัดการคือ กำหนดขอบเขตและเนื้อหา กำหนดแหล่งที่มา รวมทั้งระบุกลไกและสื่อสำหรับรวบรวมข้อมูล เวลา และความถี่ในการประมวล และการปรับปรุงให้ทันสมัย

การเผยแพร่ความรู้ (Knowledge Distribution) เมื่อได้สร้างความรู้ทางองค์กรหรือชุมชน จะทำหน้าที่ในการประสานงานให้มีการเผยแพร่หรือแบ่งปันความรู้ภายในชุมชน

การใช้ความรู้ (Knowledge Utilization) เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการจัดการความรู้ เพราะคุณค่าของความรู้ขึ้นอยู่กับที่นำไปใช้และปฏิบัติให้เกิดผล

สรุปได้ว่ากระบวนการและปัจจัยที่เอื้อและส่งเสริมต่อการจัดการความรู้และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงก็คือ คน และเทคโนโลยี โดย “คน” ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นแหล่งความรู้และเป็นผู้นำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ส่วนเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นเครื่องมือเพื่อให้คนสามารถค้นหา จัดเก็บ แลกเปลี่ยน และนำความรู้ไปใช้ได้อย่างง่ายและรวดเร็วขึ้น (บดินทร์ วิจารณ์, 2549, หน้า 215-217; ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, 2548, 71-82; บุญดี บุญญาภิจ, 2547, หน้า 31-36) นอกจากนี้ องค์กรหรือชุมชนที่สามารถจัดการกับระบบเทคโนโลยีได้อย่างสมบูรณ์ ก็จะมีผลทำให้มีการเติบโตของผลผลิตมากขึ้น ฉะนั้นเทคโนโลยีจึงกลายเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาระบบที่นำไปสู่การใช้เทคโนโลยีที่แตกต่าง ดังนั้นรูปแบบในการปฏิบัติความรู้และการค้นคว้าความรู้ในการเรียนรู้ต้องมีทั้งการเรียนรู้ในด้านศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จึงจะเป็นความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในยุคนี้ได้ และสิ่งสำคัญที่สุดคือ การพัฒนาเทคโนโลยีจะต้องทำไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาคน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาวิจัยบทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้สื่อออนไลน์ หรือการถอดบทเรียนจากการใช้สื่อสารเทคโนโลยีสารสนเทศ และอินเทอร์เน็ต ส่วนใหญ่มีไม่มากนัก เพราะยังเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทยปัจจุบัน จากอดีตถึงปัจจุบัน มีผู้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับระบบการจัดการความรู้ สื่อสารเทคโนโลยีสารสนเทศ และอินเทอร์เน็ตในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านอิทธิพลของโครงสร้างทางสังคม ที่มีผลต่อการรับและใช้เทคโนโลยี ด้านทัศนคติ พฤติกรรม การรับรู้และยอมรับที่มีต่อ

เทคโนโลยี การใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อการพัฒนาชุมชนและด้านผลกระทบของเทคโนโลยี อินเทอร์เน็ตในสังคมปัจจุบันและมีส่วนน้อยที่ศึกษาวิจัยด้านการถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้ สื่อออนไลน์ กรณีศึกษากระบวนการเรียนรู้ผ่านระบบสื่อสารเทคโนโลยีสารสนเทศและ อินเทอร์เน็ต เอกสารและงานวิจัยที่นำมาศึกษาดังนี้

1. ปริญญา สร้อยทอง (2547) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อ การพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษากลุ่มศิลปินวัฒนธรรมกระเจกเงา” ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ เพื่อทำการศึกษากลุ่มศิลปินวัฒนธรรมกระเจกเงา จังหวัดเชียงราย มีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) ศึกษาการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อการพัฒนาชุมชน ของกลุ่มศิลปินวัฒนธรรมกระเจกเงา 2) ศึกษาแนวคิด วิธีการดำเนินงานในการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อการพัฒนาชุมชน 3) ศึกษาผล การใช้ สื่ออินเทอร์เน็ตในการพัฒนาชุมชน ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ดังกล่าวพบว่า ความรู้สึก และการกระทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งในส่วนของกิจกรรมทางสังคม และการนำเสนอความรู้ผ่าน การสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ ล้วนมีความสัมพันธ์กับการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อการพัฒนาชุมชน ของกลุ่ม ส่วนแนวคิด และวิธีการดำเนินงานในการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเพื่อพัฒนานั้นพบว่า จะเน้นเพื่อการประชาสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การระดมความช่วยเหลือ และการระดมทุน ในการทำงาน ซึ่งก่อให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงกับชุมชนใน 3 ระดับคือ ระดับความคิด ระดับการกระทำ ทางสังคม และระดับพฤติกรรมในส่วนของปัจเจกบุคคล โดยผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับชุมชนมี 2 ระดับคือ ระดับบุคคล และระดับชุมชน

2. วิรัตน์ คำศรีจันทร์ (2554) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสื่อและเทคโนโลยี การศึกษาชุมชนเพื่อส่งเสริมการจัดการกระบวนการเรียนรู้ในระดับชุมชน: ทดลองนำเสนอบท สังเคราะห์วิธีใช้เว็บบล็อก gotoknow.org ของเครือข่ายเวทีคนหนองบัว นครสวรรค์” การวิจัย กรณีศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์บทเรียนของเวทีคนหนองบัวในเว็บบล็อก gotoknow.org เพื่อเห็นแนวทางการทำงานสื่อและเทคโนโลยีการศึกษาชุมชนให้สอดคล้องกับความจำเป็นของ ประเทศในการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นและสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อส่งเสริมการจัดการ กระบวนการเรียนรู้ในภาคประชาชนของชุมชน ที่ดำเนินการขึ้นได้ในเงื่อนไขแวดล้อมปัจจุบัน โดยมุ่งแสดงให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญ ตลอดจนผลของการใช้เว็บบล็อกสร้างความรู้ และเคลื่อนไหวกระบวนการเรียนรู้อย่างผสมผสาน บทเรียน วิธีดำเนินการ และนัยต่อมิตติ ความเชื่อมโยงของสังคมและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ

ระเบียบวิธีในการศึกษาวิจัยแบบผสมผสาน (Multi-Methods and Cultural Events Combination) การศึกษานี้เป็นการผสมผสานทางระเบียบวิธีบนการวิจัยกรณีศึกษา (Case Study

Method) โดยมีชุมชนหนองบัว อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นชุมชนในเชิงพื้นที่เป็นศูนย์กลาง (Community Centered Strategy) ประกอบด้วยข้อมูลซึ่งได้เก็บรวบรวมและเข้าถึงในเงื่อนไขแวดล้อมอันจำกัดให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสิ่งที่ศึกษาได้ตีพอสมควร 4 วิธี ประกอบด้วย 1) บันทึกในเวทีคนหนองบัวและเว็บบล็อกสื่อออนไลน์ จำนวน 60 บันทึก ผู้สนทนา 1,451 คอมเมนต์ ผู้ชม 30,087 ครั้ง/คน 2) การบันทึกภาพวิดีโอ และเอกสารสุจิตับตร การจัดนิทรรศการเวทีคนหนองบัวในงานเจ้าพ่อเจ้าแม่หลวงปู่ฤาษีนารายณ์ หนองบัว 2554 3) บันทึกการสนทนาจากเวทีเรียนรู้ชุมชน การจัดนิทรรศการเวทีคนหนองบัวในงานเจ้าพ่อเจ้าแม่หลวงปู่ฤาษีนารายณ์ หนองบัว เดือนมีนาคม 2554 4) เอกสารต่าง ๆ เกี่ยวกับอำเภอหนองบัว ศิลปะท้องถิ่น ประเพณีและสังคม วัฒนธรรม ที่จัดพิมพ์เผยแพร่โดยสภาวัฒนธรรมจังหวัด และเอกสารบันทึกเผยแพร่เกี่ยวกับกิจกรรมทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวไทยจีน ข้อมูลทั้งหมดได้นำมาประเมิน วิเคราะห์ และประมวลผลเป็นข้อสรุปเบื้องต้นไว้หลายด้าน พร้อมกับได้บันทึกเผยแพร่ออนไลน์ในเว็บบล็อก gotoknow.org ประเด็นทางด้านสื่อและเทคโนโลยีการศึกษาชุมชนเป็นมิติหนึ่งที่สามารถดำเนินการขึ้นได้อีกทั้งได้สะท้อนให้เห็นถึงโอกาสและแนวดำเนินการที่ดีสำหรับพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนและภาคประชาชนในสภาพการณ์ที่เป็นจริง จึงได้นำมาวิเคราะห์เห็นบทเรียนและได้แนวทางพัฒนาสื่อและเทคโนโลยีการศึกษาชุมชนเพื่อส่งเสริมการจัดกระบวนการเรียนรู้ในภาคประชาชนระดับอำเภอ เพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและเผยแพร่แก่ผู้สนใจต่างๆ ต่อไป

ผลการศึกษา (Results) พบว่ากระบวนการเรียนรู้ชุมชนมีบทบาทต่อการระดมสรรพกำลังปวงชนเพื่อการศึกษาและเคลื่อนไหวการศึกษาปวงชน งานเทคโนโลยีการศึกษาชุมชนจะเป็นระบบการนำเอาเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาช่วยขยายผลให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ต้องการดียิ่งขึ้น ขณะเดียวกัน ระบบภูมิปัญญาและเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ก็จะมีวิธีการได้อย่างเหมาะสมชุมชนสามารถพัฒนาตนเองสอดคล้องกับความจำเป็นได้มากยิ่งขึ้น และในด้าน

เทคโนโลยีและนวัตกรรมการศึกษาชุมชน : มีข้อเสนอแนะในมิติต่าง ๆ จากภาพที่สะท้อนขึ้นจากประสบการณ์เวที สรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1. ความเป็นเทคโนโลยีการศึกษาชุมชนและนวัตกรรมการศึกษาชุมชน: จากข้อมูลบทเรียนและสิ่งที่ปรากฏให้สังเกตได้จากการปฏิบัติในมิติต่าง ๆ จะพบว่าความเป็นเทคโนโลยีการศึกษาชุมชนและนวัตกรรมการศึกษาชุมชนนั้น มีลักษณะเป็นการผสมผสานทรัพยากรภูมิปัญญา และทุนศักยภาพของชุมชนและท้องถิ่น เข้ากับวิทยาการและเทคโนโลยี ทั้งในระดับท้องถิ่นและของโลก

2. เทคโนโลยีการศึกษาชุมชน: ประกอบด้วยแนวคิด ทฤษฎี ระบบภูมิปัญญา ความรู้ระบบหนังสือ ระบบข้อมูลและทรัพยากรความรู้เพื่อท้องถิ่น การจัดการอย่างมีส่วนร่วม การสร้างความร่วมมือและพัฒนาเครือข่ายการจัดการ เครือข่ายการสื่อสารและการแบ่งปันเรียนรู้

3. นวัตกรรมการศึกษาชุมชน: เป็นสิ่งที่ได้รับการพัฒนาเพื่อใช้ดำเนินการและปฏิบัติการอย่างเป็นระบบเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสำคัญ 3 ประการที่บูรณาการไปด้วยกัน คือ การแก้ปัญหาที่ต้องการได้ การเป็นโอกาสก่อเกิดกระบวนการเรียนรู้ของสังคมอยู่เสมอ และการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นในชุมชนเพื่อปฏิบัติต่อสิ่งต่าง ๆ ด้วยวิธีคิดและวิธีการใหม่ ๆ อันก่อให้เกิดผลดี

4. สภาพการณ์และความจำเป็นด้านการพัฒนาการศึกษาเรียนรู้ในระดับชุมชน: ปัจจุบัน สังคมไทยและสังคมโลกได้ขยายตัวอย่างซับซ้อน อีกทั้งมีการติดต่อและเชื่อมโยงถึงกันอย่างใกล้ชิดทุกด้าน ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ตลอดจนสร้างแรงกดดันและกระตุ้นให้เกิดความจำเป็นทางด้านการพัฒนาการศึกษาเรียนรู้ของประชาชน

5. บทบาทและความสำคัญของเทคโนโลยีและนวัตกรรมการศึกษาชุมชน สามารถสรุปได้ดังนี้

- 5.1 การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ความเป็นชุมชน
- 5.2 การพัฒนาทักษะเทคโนโลยี
- 5.3 การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน
- 5.4 การพัฒนาปัจเจกภาพและความเป็นพลเมืองในสังคมและสิ่งแวดล้อมเทคโนโลยี
- 5.5 การปฏิบัติการเชิงสังคมเพื่อพลังจัดการตนเองของชุมชน
- 5.6 การสื่อสารความรู้และสร้างการไหลเวียนทางข่าวสารชุมชน
- 5.7 การสื่อสารกับโลกภายนอกของชุมชน
- 5.8 การพัฒนาสังคมประชากรศึกษาในบริบทใหม่ของโลกปัจจุบันและอนาคต
- 5.9 การบริหารจัดการกระบวนการมีส่วนร่วมในเวทีชุมชน
- 5.10 การพัฒนาระบบส่งเสริมกิจกรรมครอบครัวและชุมชน
- 5.11 การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ชุมชน
- 5.12 การพัฒนาระบบความรู้และคลังข้อมูลภาคพลเมืองของชุมชน
- 5.13 การเสริมศักยภาพและพัฒนาความเข้มแข็งในการบริหารจัดการตนเองของ

ท้องถิ่น

สรุปว่ากระบวนการเรียนรู้ชุมชนก่อเกิดในชุมชนระดับต่างๆ ทั้งในภาครัฐและโดยภาคประชาชน ทางด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ จะมีบทบาทความสำคัญต่อการระดมสรรพกำลังปวงชนเพื่อการศึกษาและเคลื่อนไหวการศึกษาปวงชน

3. ประเวศ วะสี (2553) ถก การถอดบทเรียนเรื่อง “ทศวรรษการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนท้องถิ่น” หมอประเวศ วะสี ชี้ไทยมีทรัพยากรพร้อมแต่ขาดการออกแบบให้ชุมชนเชื่อมโยงกับระบบสังคม ความไม่เป็นธรรมจึงเป็นประเด็นหลักของชาติ เสนอผลักดัน 1 มหาลัย 1 ชุมชนสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น ด้านคณะกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งฯ ตั้งเป้า 10 ปี มี 5,300 ตำบลน่าอยู่ 79 ศูนย์เรียนรู้ตำบล 6 ปีมี 15 จังหวัดน่าอยู่ ระยะยาวตั้งสภาประชาชน

เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553 ที่สถาบันวิจัยจุฬาภรณ์ คณะกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ของชุมชนแห่งชาติ ร่วมกับ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) จัดเวทีประชุมปฏิรูปประเทศไทย เพื่อสุขภาวะของคนไทย ครั้งที่ 31 เรื่อง “ทศวรรษการเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนท้องถิ่น” เพื่อร่วมเสนอแนวคิดและหลักการทำงานเพื่อนำชุมชนฐานรากสู่การสร้างประเทศไทยให้น่าอยู่ที่สุด

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี ราชฎอรอาวุโส กล่าวว่า ไทยมีทรัพยากรที่พร้อมแต่ขาดการออกแบบให้ชุมชนเชื่อมโยงกับระบบต่าง ๆ ในสังคม ความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น นายแพทย์ประเวศ ยังกล่าวว่าแนวคิด 1 มหาวิทยาลัย 1 ชุมชน เป็นสิ่งที่ควรผลักดันอย่างยิ่ง เพราะสถาบันการศึกษาเป็นแหล่งรวมของวิทยาการทั้งองค์ความรู้ บุคคล และเครื่องมือสำคัญที่ชุมชนยังขาดอยู่มาก หากมีการส่งเสริมให้ครอบคลุมได้ครบทุกจังหวัด จะสร้างความรู้ใหม่ในการพัฒนาฐานรากที่เข้มแข็ง

คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์ ประธานคณะกรรมการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนแห่งชาติ กล่าวถึงนโยบายที่มีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนว่า ต้องทำให้เกิดการกระจายอำนาจอย่างแท้จริง ซึ่งอาจต้องอาศัยการทำโรดแมป ปรับบทบาทหน้าที่รัฐส่วนกลางและท้องถิ่น จัดการเงินคลังเพื่อสังคม โดยเฉพาะการเงินฐานราก ผลักดันสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นเรื่องที่นักวิชาการ เอ็นจีโอ พยายามขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง มีรูปธรรมที่จะนำสู่การทำนโยบายได้ดี สนับสนุนระบบการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ และบทบาทของมหาวิทยาลัยกับชุมชนเข้มแข็ง เช่น แนวคิด 1 มหาวิทยาลัย 1 ชุมชน ซึ่งต้องการแรงผลักดันจากสังคมอย่างมาก (mosimage) คุณหญิงสุพัตรา ยังกล่าวถึงแนวทางของคณะกรรมการฯ ว่า เน้นการส่งเสริมเรื่องดีที่ชุมชนมีอยู่ และผลักดันให้กลไกของรัฐทำงานอย่างมีประสิทธิภาพขึ้น พร้อมกับหนุนเสริมกลไกใหม่ เช่น ปฏิรูประบบเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกร โฉนดชุมชน รวมทั้ง

กฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมารับผิดชอบทั้งหมด 7 ชุด ได้แก่ คณะอนุกรรมการจัดทำข้อเสนอการปฏิรูปเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม พัฒนาที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน ขับเคลื่อนโครงการธนาคารต้นไม้ สนับสนุนการจัดสวัสดิการชุมชน ส่งเสริมการพึ่งตนเองและเศรษฐกิจชุมชน และพัฒนาเครือข่ายพลังงานเพื่อการพึ่งตนเอง “เราทำงานแบบยืดหยุ่น คณะอนุกรรมการฯทุกชุดต้องทำข้อมูลให้พร้อมเดินหน้า ประสานให้เกิดผล ลักษณะของการประสานจะไม่ใช่เป็นการ เป้าหมายหลักอยู่ที่ทำให้งานนั้น เดินหน้าสู่การปฏิบัติโดย ใช้เวลา งบประมาณน้อยที่สุด แต่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนมากที่สุด” คุณหญิงสุพัตรา กล่าว

ส่วนนายสมพร ใช้บางยาง รองปลัดกระทรวงมหาดไทย และเลขาธิการคณะกรรมการ เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนแห่งชาติ กล่าวถึงเป้าหมายการขับเคลื่อนงานพัฒนาท้องถิ่นว่า กำหนดให้มีการขยายพื้นที่ตำบลน่าอยู่ 5,300 ตำบล และศูนย์เรียนรู้ตำบลที่จะใช้เป็นต้นแบบ 79 ศูนย์ฝึก ในระยะเวลา 10 ปี และภายใน 6 ปีตั้งเป้าให้มี 5 จังหวัดน่าอยู่ และอีก 10 จังหวัดขยายผล ส่วนเป้าหมายสูงสุดในการร่วมสร้างประเทศไทยให้น่าอยู่ที่สุด คือการตั้งสภาประชาชน สำหรับ กำหนดนโยบายท้องถิ่นหรือการผลักดันนโยบายชาติที่สอดคล้องและเป็นของประชาชนโดยแท้จริง “การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ถูกพูดถึงมากกว่า 10 ปี แต่ไม่ได้้นำสู่การปฏิบัติอย่างจริงจัง แต่วันนี้เราต้องยอมรับว่าท้องถิ่นคือบทบาทสำคัญในการสร้างประเทศให้น่าอยู่ เพราะเกี่ยวเนื่อง กับการเมืองการปกครองอย่างแยกไม่ได้ ทุกคนคงต้องปรับวิธีคิดและกระบวนการให้เกิดขึ้น” นายสมพร กล่าว

ศาสตราจารย์ ดร. ชนิษฐา นันทบุตร ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพ ชุมชน มหาวิทยาลัยขอนแก่น นำเสนอแนวคิดการใช้พื้นที่เป็นตัวตั้งเพื่อนำสู่การพัฒนาในระดับตำบล ว่ามีปัจจัยหลัก 4 ประการคือ 1) ศักยภาพของชุมชนและองค์กรหลักในพื้นที่ซึ่งต้องทำงานให้เชื่อม ประสาน 2) ยุทธศาสตร์ รวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำและการมีส่วนร่วม 3) โครงสร้างการขับเคลื่อน หรือการค้นหาค้นดี คนเก่ง คนนำ และคนทำ นำไปสู่การรวมกลุ่มองค์กร ก่อนจะขยายเป็น เครือข่ายทำงานตามประเด็นหรือพื้นที่ และ 4) การออกแบบกิจกรรมเพื่อหนุนเสริมการสร้าง ความเข้มแข็งให้ชุมชน เช่น พัฒนาระบบข้อมูลในพื้นที่ผ่านกิจกรรมบัญชีครัวเรือน การดึงความรู้ เก้าที่ในตัวคนออกมาใช้ ผ่านกิจกรรมถอดบทเรียน แหล่งเรียนรู้ หรืองานวิจัยท้องถิ่น (mosimage) สำหรับกระบวนการขับเคลื่อนสู่ตำบลน่าอยู่ ศาสตราจารย์ ดร. ชนิษฐา เสนอให้เริ่มจากการสำรวจ ข้อมูลพื้นที่ เพื่อค้นหาปัญหา และจะต้องส่งเสริมการร่วมคิดร่วมทำ จัดการความรู้ที่กระจัดกระจาย และวิจัยสร้างความรู้ใหม่ที่เป็นของทุกคนในชุมชน เพื่อสังเคราะห์นโยบาย สู่ทำจริงสื่อสารออกไป

ยังบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก ทั้งนี้ภาคีเครือข่าย เช่น สถาบันวิชาการ เครือข่ายตำบล หรือหน่วยสนับสนุนอื่น ๆ เช่น สสส. พอช. สกว. ฯลฯ ต้องทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ประสานงานการเข้าถึงทรัพยากร องค์ความรู้หรือแหล่งทุนเท่านั้น “ขบวนการขับเคลื่อนงานเชิงพื้นที่ที่ผ่านมาเราใช้กรอบข้างต้นเป็นตัวอย่าง หากเราช่วยกันเชื่อว่าอีก 10 ปีข้างหน้า คงได้เห็นฐานพระเจดีย์ที่เข้มแข็งอย่างที่เหมาะสมได้พูดมานานแล้ว” ศาสตราจารย์ ดร.ชนิษฐา กล่าวถึงแนวทางการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะระดับจังหวัดว่า เป็นข้อต่อสำคัญที่จะทำให้สิ่งที่ได้จากการถอดบทเรียนของชุมชนขึ้นสู่การพัฒนาระดับนโยบาย แต่ปัญหาสำคัญอยู่ที่คนทำงานในระดับนี้ไม่ใช่คนในพื้นที่ ทำให้มีความเข้าใจที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับทุน ศักยภาพ ของแต่ละพื้นที่ ดังนั้นชุมชนและจังหวัดควรทำงานในลักษณะที่หนุนเสริมกันและกัน

นายสิน สือสวน อนุกรรมการสนับสนุนการจัดสวัสดิการชุมชนในคณะกรรมการฯ กล่าวถึงเครื่องมือที่ใช้ขับเคลื่อนงานพัฒนาชุมชนว่า ส่วนใหญ่เป็นประเด็นพัฒนาที่ชุมชนมีความต้องการ เช่น บ้านมั่นคง สวัสดิการชุมชน ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิทธิชุมชนต่าง ๆ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์พื้นที่ และวางแผนชุมชนไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาคน และสร้างการเรียนรู้แนวราบจากการปฏิบัติ โดยอาศัยความร่วมมือของท้องถิ่นเป็นหลัก ทำงานร่วมกับภาคประชาสังคม สถาบันการศึกษา ภาครัฐและเอกชน (Decrease Increase Font size Send Print Share, 2554)

4. เสรี พงศ์พิศ (2548) จากบทความปาฐกถาพิเศษ ในเวทีสัมมนาเรื่อง "กระบวนการทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น จุดเปลี่ยนการพัฒนา" เมื่อวันที่ 27 มกราคม 2548 ดร.เสรี พงศ์พิศ กล่าวว่า วันนี้เราได้ยินศัพท์ใหม่หลายคำ ชื่อหัวข้อสัมมนาก็มี "กระบวนการทัศน์" เป็นศัพท์ใหม่ๆ ที่ไปว่าใครก็ไม่ได้วันนี้โลกมันเปลี่ยน เราต้องมีคำใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลง ผมคิดว่าคำเหล่านี้เป็นคำหลัก ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Key Word "กระบวนการทัศน์" แปลว่าทัศนะแม่บท คือตัวกำเนิดให้กับวิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีตัดสินใจ ความถูกต้อง ความดีความงาม เหล่านี้ล้วนตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่งเราได้ยินคำว่า "วิสัยทัศน์" ได้ยินคำว่า "พลวัต" อีก ผมก็นั่งอยู่ตรงนี้ตอนบ่ายก็ได้ยินอีกหลายคำ ผมเคยพบชาวบ้าน เขาเล่าให้ฟังว่า อ่านหนังสืออยู่ 1-2 หน้า ไม่เข้าใจคำๆ หนึ่ง ทำให้ไม่สามารถอ่านรู้เรื่องทั้ง 2 หน้าเลย ผมเลยเลือกคำ 100 คำ มาเขียนหนังสือเล่มเล็ก ๆ ชื่อ "ร้อยคำที่ควรรู้" เพื่อให้คนทั่วไปได้เข้าใจว่า ที่พูดว่า ยุทธศาสตร์ ซีอีโอ หมายความว่าอย่างไร คำเหล่านี้ถ้าใช้พราห์หรือ คนทั่วไปไม่อาจเข้าใจได้เวลาพูดถึง "กระบวนการทัศน์" กำลังพูดถึงความคิดชุดหนึ่ง ซึ่งวันนี้มีอยู่ 2 อันซึ่งต่างกัน อันหนึ่งเป็นแบบชาวบ้าน อีกอันหนึ่งเป็นแบบสมัยใหม่/วิชาการ มันไม่ใช่ตรงกันข้ามกันเลยทีเดียว แต่มีความต่างกันอยู่ และสิ่งที่ สกว. กำลังทำ ผม

เข้าใจว่า ทำอย่างไรให้ทั้งสองมาเสริมกันให้เกิดพลัง ทั้งกระบวนการทัศนของท้องถิ่นที่มาจากฐานภูมิปัญญา และกระบวนการทัศนที่มาจากฐานความรู้สากล

"ประชาพิจัย" หนทางหลุดพ้น แผนแม่บทชุมชนคือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของชุมชนที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมา โดยกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เข้าใจศักยภาพที่เป็น "ทุน" ที่แท้จริงของตนเอง และแนวทางในการพัฒนาทุนดังกล่าวไปสู่การพึ่งตนเอง เรียกว่า "ประชาพิจัย" ที่มีหัวใจคือการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนหลุดพ้นจากวิถีคิดแบบพึ่งพา รอแต่ความช่วยเหลือจากรัฐหรือภายนอก เรียนรู้จากตนเองและจากโลก เรียนรู้รากเหง้าและเอกลักษณ์ของตนเอง เรียนรู้ศักยภาพทุนและสิ่งแวดล้อม เรียนรู้รายรับรายจ่ายหนี้สิน ปัญหาของตนเอง เรียนรู้จากความสำเร็จของคนอื่น เรียนรู้ความต้องการที่แท้จริงของตนเอง ปัญหาและความต้องการก็มีไม่ใช่ไม่มี เพียงแต่ว่ามันเป็น 2 ใน 20 เรื่องที่ต้องเรียน เรียนนี้เป็นการวิจัย ประชาพิจัยคือ การวิจัยของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน เพียงแต่ว่าทำอย่างไรจึงจะเห็นภาพรวมและเจาะลึกแต่ละเรื่องได้ เรื่องสุขภาพก็ได้ เรื่องทรัพยากรก็ได้ เรื่องน้ำก็ได้ เรื่องข้าวก็ได้ เรื่องมังคุดก็ได้ เรื่องอะไรก็ได้ แต่อย่างไรขอให้มันเป็นจิ๊กซอที่ต่อรวมกันแล้วเห็นภาพใหญ่ แล้วก็จะได้เห็นพลังที่แท้จริงอันเกิดจากการวิจัยของประชาชน การทำแผนแบบนี้ทำให้คนหลุดพ้นจากวิถีคิดแบบพึ่งพา ทำให้คนหลุดพ้นจากวัฒนธรรมอุปถัมภ์เข้าสู่วัฒนธรรมของข้อมูล และความรู้ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ ไม่งั้นก็จะยังวนเวียนอยู่ตรง 500 200 1000 2000 บาทที่กำลังแจกกันทุกวันนี้ เวียนวายเป็นเกิดในวัฒนธรรมอุปถัมภ์ "ทำอย่างไรคนถึงจะตัดสินใจโดยข้อมูลและความรู้" ไม่ใช่ไปตามพ่อเลี้ยงแม่เลี้ยง ไม่ใช่ไปตามพ่อค้าแม่ค้า ไม่ใช่ไปตามข้าราชการ เพราะเมื่อทำไปแล้วชาวบ้านเจ๊ง พ่อค้าแม่ค้า ข้าราชการไม่ได้เจ๊ง ได้ 2 ชั้นอีกต่างหากจากการไปส่งเสริมชาวบ้าน ฉะนั้นการเรียนรู้ที่เข้าสู่วัฒนธรรมใหม่นี้สำคัญ และเรียนรู้แบบรับก็ไม่เอาแล้ว ต้องเรียนรู้แบบรุกและคิดแบบแยกส่วนก็ไม่เอา ต้องคิดแบบบูรณาการ "ทำอย่างไรให้คนได้รู้จักตนเอง ให้คนเกิดความมั่นใจ" ให้เกิดระบบสวัสดิการ ให้เกิดความมั่นคงในชีวิต

คิดว่าการทำวิจัยหรือการทำประชาพิจัยที่ทำอยู่ มีคุณูปการคือ สร้างรากฐานชีวิตให้กับชาวบ้าน เพื่อให้มีเครื่องมือในการจัดระเบียบชีวิตของตนเองใหม่ ไม่ใช่ให้คนอื่นมาจัดให้ และจากการไปทำงานหลายประเทศ ทุกแห่งทั่วโลกอย่างน้อยในแอฟริกาและเอเชียพบข้อสรุปสุดท้ายว่า "ชุมชนเข้มแข็งคือ ชุมชนที่เรียนรู้" ไม่ใช่ชุมชนที่มีดิน น้ำ ป่า เยอะ สิ่งเหล่านี้มีเยอะแต่มันหมดไปแล้ว ถ้าไม่มีทุนทางปัญญาต่อให้มีเงินเท่าไรก็หมดเหมือนกับบ้านเรา ต่อให้มีทรัพยากรขนาดใหญ่ก็จะหมดเหมือนกับบ้านเรา ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์มาก เป็นครัวของโลก เป็นหนึ่งในไม่กี่ประเทศที่เลี้ยงคนในโลกได้ แต่ไม่มีปัญญาเลี้ยงลูกตนเองให้อิ่มได้ ขนาดลูกศิษย์ผมที่เป็น

คนจีนมาจากคุณหมิงยังบอกว่า "ปู่ย่าตายายบอกว่าประเทศไทยอุดมสมบูรณ์มาก ขนาดเอา ตะเกียบเสียบลงดินยังงอกเลย" แล้วทำไมคนที่ผลิตข้าว ผลิตยางพาราออกอันดับหนึ่งของโลก ยังจน เป็นหนี้เป็นสิน ถ้าไม่มีทุนทางปัญญาต่อให้มีทรัพยากรมากขนาดไหนก็จะหมด ต่อให้มีเงิน มากขนาดไหนก็จะหมด ก็จะไม่จน ตรงกันข้ามถ้ามีทุนทางปัญญา มีเงินน้อยก็จะมีเงินมาก เงิน 50,000 บาท ก็เป็นเงิน 5,000,000 บาท ที่น้ำหนักเงิน 5,000 บาทก็เป็นเงินหลายร้อยล้าน ที่อื่นแปง เกิดขึ้นได้อย่างไร เกิดขึ้นได้จากการเรียนรู้ ตัดสินใจอย่างเป็นอิสระ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับคนอื่น ตลอดอย่างเดียว มีข้อยกเว้นบ้างกับคนบางคนก็คิดได้ ทำแล้วไม่เคยขาดทุน ไม่เคยเป็นหนี้เป็นสิน อย่างลุงคนหนึ่งแถวบ้านผม ผมไปถามว่า ลุงมีเคล็ดลับอะไร บอกผมที่ จะได้ไปเล่าให้ชาวบ้านคนอื่นฟังบ้าง ลุงบอกว่า ไม่มีเคล็ดลับอะไร ฟังวิทยุ ฟังข่าวสารบ้านเมือง ถ้าปีไหนรู้ว่ารัฐบาลส่งเสริมอะไร ลุงก็จะไม่ทำอันนั้น จึงไม่เป็นหนี้เป็นสิน นี่คือการจัดการทุนตัวเองอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งทุน ความรู้ภูมิปัญญา ทุนทางสังคม ทุนทรัพยากร และทุนทั้งหมดที่มีอยู่รวมทั้งเงินด้วย ชุมชนเข้มแข็ง เป็นอย่างนี้ เกิดจากการเรียนรู้ เกิดจากการจัดการทรัพยากรแล้วเอาความรู้มาพัฒนาทรัพยากร ตรงนี้ "ศักยภาพคือ ความสามารถที่ยังไม่พัฒนา ยังไม่พัฒนาเต็มที่ หรือยังซ่อนอยู่ ทำอย่างไรจึงจะ ทำให้ศักยภาพที่มีอยู่ในท้องถิ่นมันออกมา" มีอย่างเดียวคือใช้กระบวนการเรียนรู้เท่านั้น จึงจะระเบิดจากข้างในอย่างที่ไม่หลงเคยบอก ทางพระพุทธศาสนาสอนว่า "การเรียนรู้ที่แท้จริง เป็นวิชาที่เกิดจากข้างใน การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงเกิดจากข้างในชุมชน" เอาไปให้ เอาไปแจก ไม่มีทาง

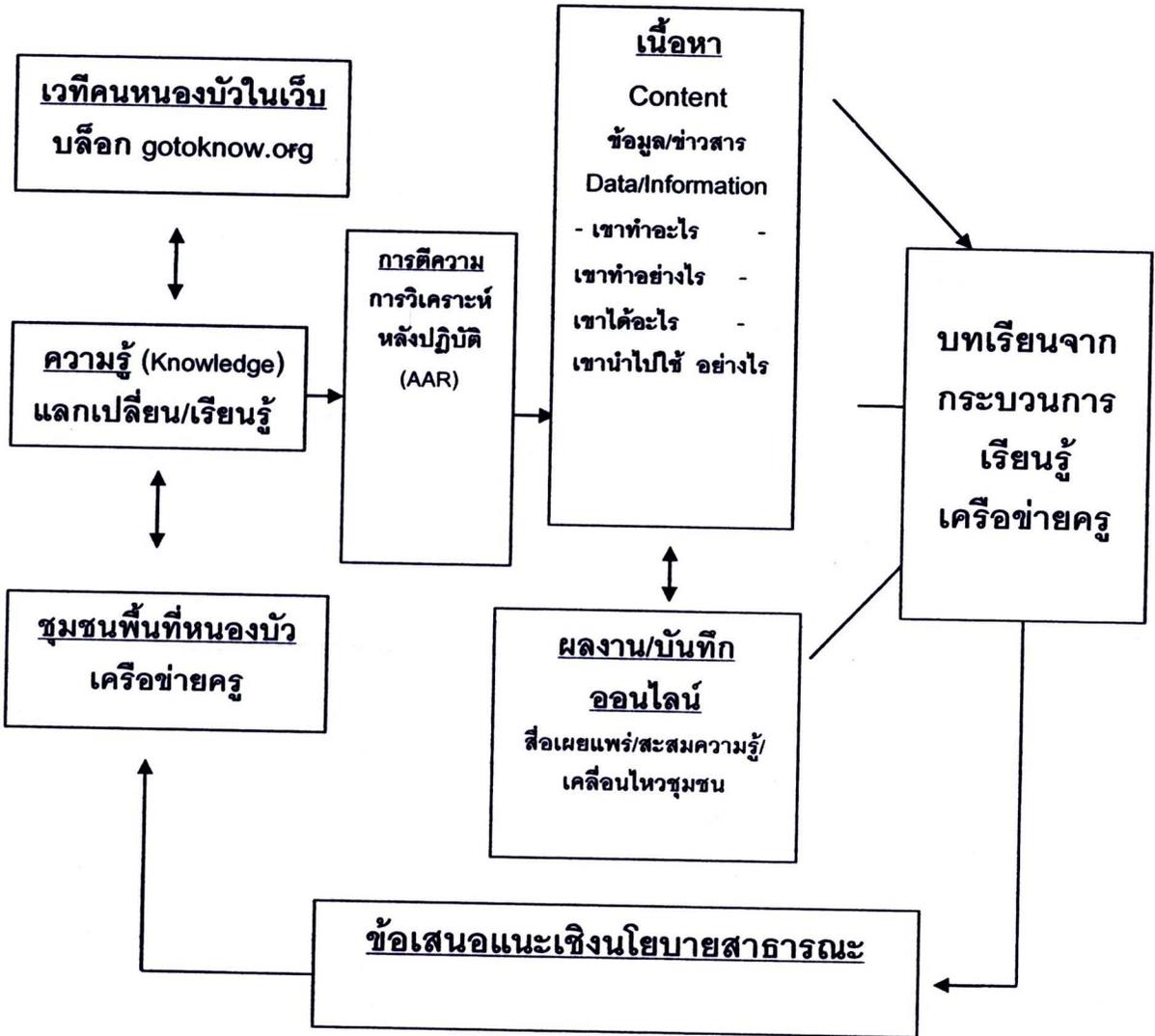
ดร.เสรี พงษ์พิศ กล่าวต่อไปว่า วันนี้เราต้องปรับกระบวนการทัศน์ คือจำเป็นต้องเลิกเป็นไม้ ในกระถาง ไม้ในกระถางนั้นถ้ามีคนรดน้ำมันก็สดชื่น ถ้าไม่รดน้ำมันก็เหี่ยว เราอยู่ในระบบอุปถัมภ์ อุปถัมภ์โดยระบบการเรียนรู้ โดยระบบสุขภาพ โดยระบบการพัฒนา โดยระบบการวิจัย "การวิจัย" ที่หลอกกันมาตลอดว่ามันเป็นระบบที่ลึกลับซับซ้อน มันเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก มันเป็นเรื่องที่ชาวบ้าน ไม่มีปัญหาที่จะทำ ภาษาฝรั่งเค้าเรียกว่า "Taboo" แปลว่าเรื่องเร้นลับที่มากลัว ไม่จริงหรือการวิจัยคืออะไรที่เราทำมาตลอด เพียงแต่วันนี้เราต้องมาปรับเครื่องมือให้ทันกับการเปลี่ยนแปลง ของโลกมากขึ้น เราปฏิเสธไม่ได้หรือกว่าค่า 100-300 ค่าใหม่ ๆ ซึ่งเราไม่เข้าใจ มันเป็นการเปลี่ยนแปลงของโลก

ฉะนั้น วันนี้ทำอย่างไรจะต้องหาไม้มา ต้องทุบกระถาง ต้องลงดิน และต้องให้มันเติบโต เป็นต้นไม้ ให้เศรษฐกิจชุมชน ให้ระบบท้องถิ่น ให้ระบบการเรียนรู้ ให้ระบบสุขภาพ ให้ระบบ การพัฒนา ให้ระบบทุกอย่างที่มีอยู่ในท้องถิ่นเติบโตขึ้นมา ฟังพาดตนเองได้ เหมือนกับไม้ในป่าซึ่งมี อยู่หลากหลายอย่างเป็นธรรมชาติ (หมวดข่าวล้าสุด, 2554)

ซึ่งผลการวิจัยต่าง ๆ และบทความที่ได้กล่าวมาข้างต้น สามารถอธิบายให้เห็นถึงการใช้สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศและอินเทอร์เน็ตเป็นนวัตกรรมการศึกษาเรียนรู้ ในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ชุมชนไปสู่การพัฒนาองค์การ บทเรียนที่ได้สามารถชี้ประเด็นให้เห็นถึงแนวคิด กระบวนการจัดการความรู้ การพัฒนารูปแบบวิถีคิด และวิธีการ ที่ชุมชนและเครือข่ายแบบไร้พรมแดนเป็นรูปแบบและวิธีการหนึ่งที่สามารถเสริมพลังการจัดการความเปลี่ยนแปลงตนเองของชุมชนที่เอื้อต่อการผสมผสานกับการจัดการความรู้ นวัตกรรมและเทคโนโลยีของสังคมสมัยใหม่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้สอดคล้องกับความจำเป็นของสังคมในปัจจุบัน อีกทั้งเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสืบต่อไป

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงอาศัย เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้ มาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับ บทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้ออนไลน์ของเครือข่ายครู : กรณีศึกษากระบวนการเรียนรู้เวทีคนหนองบัวในเว็บบล็อก GotoKnow.org อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ โดยแยกประเด็นที่จะศึกษาออกเป็น 2 ด้าน คือ 1) บทเรียนในกระบวนการเรียนรู้ออนไลน์ของเครือข่ายครู : กรณีการศึกษากระบวนการเรียนรู้เวทีคนหนองบัวในเว็บบล็อก gotoknow.org 2) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายกระบวนการเรียนรู้ออนไลน์ของเครือข่ายครูต่อเวทีคนหนองบัวในเว็บบล็อก gotoknow.org ทั้งสองด้านนี้ สามารถเป็นบทเรียนของกระบวนการเรียนรู้ในโลกออนไลน์ ที่ได้สร้างและสะสมความรู้ของชาวบ้านที่คนหลายคนในเวทีคนหนองบัว ได้ร่วมกับชุมชนจากระยะไกลและผ่านชุมชนไซเบอร์สร้างฐานข้อมูลชุมชนบ้านเกิด และได้บทเรียนในการผสมผสานเทคโนโลยีเข้ากับวิถีชุมชนเพื่อสร้างความรู้และส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนระดับอำเภอในชนบท ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย

กรอบกระบวนการเรียนรู้ (The Learning Process)

ภาพ 3 กรอบแนวคิดในการวิจัย